ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/330752918

بنەماکانی شیعرییەت لە تێکستی یادگار و هیوای ئیبراهیم ئەحمەد دا

Conference Paper · January 2010

CITATIONS
0

READS
435

1 author:

Osman Hamad Dashti
Koya University

34 PUBLICATIONS **0** CITATIONS

SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Osman Hamad Dashti on 31 January 2019.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

بنەماكانی شیعرییەت
لە تێكستی(یادگار و هیوا)ی
ئیبراهیم ئەحمەد دا

د. عوسمان دەشتی
گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی -
ژمارە ١٦ی ساڵی ٢٠١٠

پێشەكی/

لە سەرەتا سییەكاندا، لە شاری سلێمانی هەوارگەی میرایەتی بابان، جووڵانەوەیەكی نوێخوازی لە بواری بووژاندنەوەی زمان و تازەكردنەوەی ئەدەبیات و پەرە پێدانی رووناكبیری كوردی لە ئارادابوو. یەكێك لەو بەرهەمە ئەدەبییە دانسقانەی كەوا لەو رۆژگارەی نوێكردنەوەی شیعری كوردی داهێندراوە تێكستی شیعری(یادگار و هیوا)ی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد (بلە)یە.

ئەم تێكستە لە چەند رووەوە بە ڕچەشكێن و كارێكی ئەدەبی پێشەنگ دادەندرێت وەك:

ـ لە دایك بوون و هاتنە ناوەوەی ئەم تێكستە لە پاڵ كۆمەڵێك پارچە پەخشانی هونەری و چەند بابەتێكی رەخنە ئەدەبی لە لایەن خودی ئەو نووسەرەوە كە لەو رۆژگارەدا بڵاو بوونەتەوە، بەشدارییەكی گرینگ و رێبەرانە بووە لەو بزووتنەوە رۆشنبیری و رۆشنگەرییە گرینگەی كە لەو ڕۆژگارەدا لە ئارادا بووە.

ـ بەرهەمێكی ئەدەبی دانسقەو دیار بووە لەمەسەلەی برەوپێدانی نووسین و خوێندنی كوردی و پاككردنەوەی زمان و ساغكردنەوەی زمانێكی ئەدەبی خاوێن و پەتی، وێرای زیندوو كردنەوە و پەرە پێگرتنی خەرمانێك وشەو زاراوەی رەسەن و شیرین و ناسكی زمانەكە.

ـ ئەم تێكستە، شانبەشانی بەرهەمی ئەدەبی شاعیرانی پێشڕەوی ئەو سەردەمە، ڕۆڵێكی گرینگ و داهێنەرانەی گێڕاوە لە بووژتنەوەی شیعری نوێی كوردی و برەو پێدانی قوتابخانەی ڕۆمانتێكی و رۆمانتێكی شۆڕشگێڕی لە مێژووی بەرەو پێشەوە چوونی شیعرو ئەدەبیاتی كوردیدا.

ـ دوای بە دوای بڵاوبوونەوەی لە فۆرمێكی هونەری بە هێزو سەرنج ڕاكێش و ناوەڕۆكێكی رەسەن و شۆڕشگێڕانەو، ریتم و ئاوازێكی بە جۆش و خۆش ئاهەنگ و، زمان و داڕشتن و شێوازێكی ناسك و رەوان و خۆماڵی، دواتریش لە ڕێگەی پرۆسەی بە ئاوازو و گۆرانی بوونیشیدا، چێژو بەهاو لایەنە شیعری و جوانكارییەكانی زیاتر دەركەوتوون و بوون بە مایەی هۆگری و دڵپەسندی خوێنەران، تا لە دواییدا دەبێتە چەپكە گوڵێكی بۆنداری هونەری شیعری كوردی و تا ئەمڕۆی لەگەڵ دابێت ژیانی كردووەو بە گەشی و بە زیندوویی ماوەتەوە.

ئەمانە هەموو بوونەتە بنەما و هۆكارو هاندەر بۆ ئێمە، بۆ ئەوەی لە ڕوانگەی رەخنەی تازەوە ئاوڕێك لە بنەماكانی شیعرییەت و جوانكاری و بە هاو داهێنانی ئەم تێكستە بدەینەوە.

باسەكە بە شێوەیەكی گشتی لە دەروازیەك و سێ بەش پێكهاتووە، ئەنجا هەر بەشێكی لە چەند لایەن و بڕگەو بابەتێكەوە خراوەتە روو بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

دەروازە/
١. تێکستەکە
٢. فۆرم و کێش و سەروا

بەشی یەکەم

١. شیعرییەتی ناویشان
٢. شیعرییەتی ئاواز و ریتم:
أ. ئاواز ب. ریتم

بەشی دووەم

شیعرییەتی ئاستی پێکهاتەیی

أ. شیعرییەتی ئاوەڵناو ب. شیعرییەتی شێوەزار
ج. دژیەك و بەرامبەری د. هاو واتایی

بەشی سێیەم

شیعرییەتی ئاستی دەلالی

أ. تەدویر ب. هاوتەریبی جـ وێنەو میتافۆر

. ئەنجامەکان
. پەراوێزەکان
. پاشکۆ
. کورتەیەکی زمانی عەرەبی
. کورتەیەکی زمانی ئینگلیزی
. سەرچاوەکان

دەروازە/

١. تێکست:

تێکستی شیعری(یادگارو هیوا) لە چەشنی گەوهەرێکی یەکدانە لە گەنجینەی سامانی شیعری نوێی کوردیدا شوێنی گرتووە، لە دوای تێپەڕبوونی(٧٧)ساڵ بەسەر بڵاوبوونەوەی تاوەکو ئێستاش بەسەر زارو زمانی خەڵکەوەیە، لەو ماوەیەدا لە چەندین بۆنەو کات و شوێنی جیادا سەر لە نوێ بڵاوکراوەتەوە، بەم ڕەنگەی خوارەوە:

أ ـ گۆڤاری هاوار، ژ/ ١٩، ١٧نیسانی ١٩٣٣.[1]

ب ـ یادگاری لاوان، بەغدا، ١٩٣٣.[2]

ج ـ گۆڤاری گەلاوێژ، ژ/ ٩، ساڵی/٤، ئەیلوولی ١٩٤٣.

د ـ گۆڤاری رزگاری، ژ/ ٦، ساڵی/١، تەمووزی ١٩٦٩.

ه ـ بەرەو رووناکی سەرجەم شیعرەکانی برایم ئەحمەد، ئومێد ئاشنا، سلێمانی ١٩٦٦.

و ـ برایم ئەحمەد ـ کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی، عومەر معروف بەرزنجی، سلێمانی ٢٠٠٧.

ز ـ لە هەندێ باس و لێکۆڵینەوەدا کەم و زۆر نووسەران لەبارەی ئەم تێکستە دواون و چەند بەندو بەشێکیان لێ بڵاوکردۆتەوە.[3]

ح ـ لە کاتی خۆیدا تەواوی تێکستەکە بە ناونیشانی(ذكرى وأمل)، لەیەلان (د. مارف خەنەدار)ەوە وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی عەرەبی و بڵاوکراوەتەوە.[4] جارێکی تریش چەند بە شێکی تێکستەکە بە زمانی عەرەبی لە لایەن(عەباس بەدری)ەوە وەرگێڕدراوە و بڵاوکراوەتەوە.[5]

لە نێوان تێکستە کەی گۆڤاری (هاوار)و تێکستەکانی دیکەشدا کەم و زۆرجیاوازی بەدی دەکرێت، لە بارەی وشەو پێکهاتەو رێنووسەوە لێرەدا بەپشت بەستن بە تێکستەکەی (یادگاری لاوان) کەبۆتە ماکی هەموو ئەوانی دیکەو بەرچاوکردنی رێنووسی نوێ، تەواوی تێکستەکە بە پوختی بڵاودەکەینەوە:

یادگار و هیوا

(١)

لەبەرچاوی بەد، لە ترسی بەدکار
دڵ خۆم ئەکەمــــــە گۆڕی یادگار
بەگریانی وشک، بە ناڵەی بێ دەنگ
دێنمە لەرزین تەختــــــی کردگـــار

****

(٢)

بێ، هێزی ئەژنۆم، بینایی چاوم
ئارامی گیان، جەرگم هەنـــــاوم
یاخود بە جارێ چارەسەرم کــە
یا لە نامەی ژین دەربێنە نـــاوم

****

ژیان بەلاتی و بێ دەسەڵاتـــــــــــی
هیچ درۆی نەبێ، سەد مەرگە ساتی
مـــــــــرۆ بە دیلی بژی خۆشە، یــــــان
بمرێ بۆ بەرزی خوی و وڵاتــــــــــی
****

(٤)
شیرین: بەهارە، بەهاری شادان
بێ بەهرەن لە ژین گەل نامرادان
جەژن و بەهارو سەیران و خۆشی
گشتـــــی پیرۆزی گەردن ئازادان
****

(٥)
شیرین: ئەزانم کە تــــــۆش زاماری
وەک من عەوداڵی خونچەی بەهاری
هیوای تۆ یەکە، هیوای من هەزار
من بێزار نەبم، تۆ بۆ بێـــــــــــزاری؟
****

(٦)
مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان
چۆن قازانج ئەکەی تانەکەی زیان
لە زرەی زنجیر دڵت نەلەرزی
پێوەند بۆ لەشە نەوەک بۆ گیان
****

(٧)
بێ دابنیشین جەبن هەنــــــــــــاران
کۆڕێ ببەستین چون مەی گوساران
بـــــــاساتێ ناوی لەیادا نەبــــــــــــێ
مەرگی جوانان گریـــــــەی هەژاران
****

(٨)
بێ دابنیشین جەبن داری بـــــــــەی
نەختێ بنۆشین جە خۆشاوی مـــــــەی
ئینجا بزانە کامیان جــــــــــــــــــوانن
بەی ڕەنگی گەردن، مەی ڕەنگی گونەی
****

بێ با بۆت بکەم باسی جوانیـــــــــــــــــم

(٩) ڕۆژانـــــــــــــــــی بەرخیم شەوانی شوانیم

کۆرپەی ئازیز بووم شوانکارەی شادی

ژیام بەخـــــــــــــــــۆشی هەتا توانیم

****

ژیام سەردەمێ بە کەیف و خۆشی

(١٠) بە شادی کڕین، بە خەم فرۆشـــــی

تاکو پێم کرا روومەتم مـــــــــــژی

تاکو توانیم شەرابم نۆشـــــــــــــی

****

ئەو ساکە چوومە ریزی دڵداران

(١١) پێی وتم سەردار هۆزی هەژاران

«بێ دابنیشین جەپای دیـــــــــــواران

زنجیر لە گەردن چون گوناهکاران»

****

بێ دابنیشین لە نێو ڕەزانــــــــــــــــا

(١٢) خونچە بکێشین بە ڕووی خـــــــــەزانا

من بە ماچ دزین، تۆ بە دڵ دزیـــــــــن

هەزار پەل بدەین وە پشت دزانـــــا

****

بـــــێ دابنیشین لە نێو گوڵشـــــــــــەنا

(١٣) لە ژێر سێبەری دارو دەوەنـــــــــــــــــا

لە ترسی دوژمن بە سۆزەی بەیان

گوفتوگۆ بکەین لە تـــــــــەک وەتەنا

****

بێ دابنیشین جەبـــــــن چناران

(١٤) لە چاوی مەستی دیدەخوماران

بەری بەیان وسەرلە ئێـــــــواران

بادە بنۆشین بە یادی جاران

****

بێ دابنیشین دیدە پڕ ئەســـــــرین
تۆ بگری بۆ خۆت، منیش بۆ شیـــــرین (١٥)
«وا بەهاریش هات کەژ و کۆ ڕەنگین
دڵەی عاڵەم شاد، دڵ خۆمان خەمگین»
****

بەهار هاتەوە وە سەیرانەوە
وە ڵی ڵی و لۆلۆ وە حەیرانەوە (١٦)
بـــــــە لەنجە و لاری نیگارانەوە
وە دەنگی خۆشی هوزارانەوە
****

بەهار هاتەوە خۆشی لە یـــــــــاران
خۆشی لە گوڵشەن خۆشی لە داران (١٧)
خۆشی لە کۆڕی بادەگوســـــــــــاران
خۆشی لە بلبل، خۆشی لە خاران
****

خۆشی لە عاڵەم دوور لە دڵی من
شەونم بۆ خاران دوور لە گوڵی من (١٨)
زنجیر پیرۆزی دڵ مـــــــــــــردووان بێ
با ئازاد بژی بیری سڵـــــــــــــی من
****

شێوەی شیرینی کەژی خوێنینم
شیرێکە لەسەر زامـــــــــی برینم (١٩)
ئازاد کـــــــــــردن و بەرزی وڵاتم
هیوای گیانمە و ئامانجـــــی ژینم
****

بادەی مەی دەبا فرمێسکی چەم بێ
خۆراکی مە با هەر دەردو خـــــــەم بێ (٢٠)
دوایی لە خوێنی دوژمن تێــــر ئەخۆین
هەر چی چۆنێ بێ، هەر چەندە کەم بێ
****

بێ دابنیشین دووربین لـــــــه شادی
بمرین به مەردی و گەردن ئازادی (٢١)
بمـــــــــــــرین له ڕێگەی تۆڵه سەندنا
نەك لەسەر جێگه به نامـــــــــرادی
****

پرشنـــــــــــــگی ژینم، وه بیناتەوه
کوورەی دەروونم، وەگـــــــــۆناتەوه (٢٢)
«هەسته بێره لام خۆر وەپاتەوه
دەرمانی دەردم هاوەڵاتــــەوه»
****

شیرین هەتاکەی دووری بچێژم ؟
فرمێسکی خوێنین تاکەی بڕێژم ؟ (٢٣)
تاکەی له گـــــــۆشەی دڵی زارمدا
خونچەی جوانی و گەنجی بنێژم ؟
****

ئەوا تۆی ئەڕۆی به خوام سپاردی
پێم نەکرا خۆم بێم دلــــــم بۆناردی (٢٤)
رێی ژیان سەختە، به ترس و لەرزه
نابێ بترسی له گەرمی و ساردی
****

دڵه شیرین رۆی بڕۆ له شوێنی
کـــــــــــه شیرین رۆیی تۆبۆ بمێنی
به ڵێن بێ ئیترنەتناسم هەتــــــــا (٢٥)
مـــــــــژدەی ئازادی (یارم)بۆ دێنی
****

چاوه وەك لێزمەی بارانی بەهار
دڵۆپی خوێنت بۆ پیا دێته خوار؟
گریان کردەوەی بێ دەسەڵاته (٢٦)
بێ دەسەڵاتان ئەڕزێن له ژێر بار

لێکدانەوە هەندێ وشەو زاراوەی تێکستەکە:

کردگار: خوا، یەزدان

بێ: وەرە

بەهرە: بەش، بێ بەهرە بە واتای بێ بەش

جەبن: لەبن، لە ژێر

مەیگوسار: مەینۆش، بادەخۆر

مەرگی جوانان: ئەوانەی(جوانە مەرگ)دەبن ولە هەڕەتی لاویدا دەمرن

چون: وەکو، لەبەر ئەوەی

بینا: چاو، دیدە

خەزان: پایز

دیدە خومار: چاوی سست و خاوی نازداران، کە لە وێنەی چاوی مرۆڤی مەست و مەیخۆرەوەیە، لە کوردیدا(دیدە بە خومار)یش دەگوترێت.

نیگار: کچی جوان

هوزار: بولبول

بادە گوسار: بادەنۆش

خار: دڕکوداڵ

سڵ: رەوەك

چەم: چاو

مە: ئێمە

بێرە: وەرە

هاوەڵاتەوە: وا لەلای تۆیە

٢. فۆرم و کێش وسەروا:

(یادگار و هیوا) لە فۆرم و قالبی چوارینەیە، چوارینە فۆرمێکی باوی شیعری رۆژهەڵاتییە، لە شیعری کوردیشدا لە زوویێکەوە بەرچاو دەکەوێ.[٦] وەکو بینیمان تێکستەکە خۆی لە (٢٦)بەند پێك هاتووە، کە هەر بەندێکی بەرامبەر چوارینەیەك دەوەستێ، لەگەڵ ئەوەدا هەر بەندێکی جۆرێك لەسەربەخۆیی خۆی هەیە وەك بە گشتی لەمەسەلەی چوارینەدا باوە، وەڵی لە یادگار و هیوا دا یەکێتییەکی پتەو و تێکچڕژاو لە تێکستەکەدا بەدی دەکرێت، وەکو دواتر تیشك دەخرێتە سەر ئەم لایەنە.[٧] کێشی تێکستەکە بڕگەیی خۆماڵییە، بۆیە لە چوارینەی کوردی دا هەر لەتێکی حسابی دێرێکی بۆ دەکرێت.[٨] یادگار و هیوا لەسەر کێشی(١٠) بڕگەیی دوو پێیی (٥ + ٥)هۆنراوەتەوە کەوەستان لە ناوەڕاستی پێیەکاندا دەبێت، گۆرانی شاعیر لە بارەی ئەم کێشەوە دەڵێ: ((ئەم کێشە لە هەڵبەستی کوردیدا ئەوەندە باوە پیاو زۆر بە ئاسانی ئەتوانێ ناوی لێ بنێ کێشی نەتەوەیی گەلی کورد)).[٩] بەشێکی زۆری شیعری فۆلکلۆری و شیعری ناوچەی(گۆران)لەسەر ئەم کێشە هۆنراوەتەوە، هەڵبژاردنی ئەم قالبە کێشە لە هۆنینەوەی یادگار و هیوا دا جۆرێك لە ئیحامان پێ دەبەخشێت، کە ئەویش گەڕانەوەیە بۆ مۆرکی رەسەنایەتی و گیانی کوردەواری، بە تایبەتیش کاتێك کە دەبینین هۆنراوەی

شـێوەزاری گـۆران و فۆلکلـۆرو گـۆرانی میللـی ئـەو ناوچـەیە، شـوێن پەنجـەی روونـی بەسـەر گیـان و رووخساری تێکستەکەدا داناوە. سیستەمی سەروا بەندی لە چوارینەدا جۆراو جۆرە، قالبی هەرە باویان لە کوردیدا ئەوەیە کە بە (چوارینی خەساو)یا خود ناتەواو ناو دەبرێت. لەم جۆرەیاندا نیزامی سەروا لە هەر بەندێکدا سەربەخۆ دەبێت و هیچ پەیوەندی بە چوارینەکانی دیکەوە نابێت، هەروەها چەشنی ریز بوونی پیتە سەرواکان ئەم شێوەیە وەردەگرن(...CCDC,AABA ,).[١٠]

لە کۆی(٢٦)بەندی تێکستەکەدا، لە (١٩)یان پێڕەوی لە سیستەمی سەروای ناتەواوو لە (٧)بەندیش شاعیر لەم ڕێڕەوە لای داوەو و پێڕەوی لە سیستەمی سەروای چوارینی تەواو کردووە(... ,BBBB ,AAAA)، کە ئەویش بەندەکانی ژمارە(١١، ١٤، ١٥، ١٦، ١٧، ١٩، ٢٢)ن. ئەوەش جێگای سەرەنجە کە لەم (٧)بەندەدا(٣)بەندیان چوار خشتەکین.[١١] کە بریتین لە بەندەکانی (١١، ١٥، ١٢)، کەوا هەر بەندێك لەسەر بنەمای دوو دێری هەڵبەستێکی گۆرانی فۆلکلۆری هەورامان داڕێژراوە، لە بەندەکانی ژمار(١٨،١٩)دا شاعیر چوارینەکەی بە هونەری(پاش سەروا ـ ڕەدیف) ڕازندۆتەوە.

بەشی یەکەم

١ـ شیعرییەتی ناونیشان

ناونیشان لە ڕەخنەی نوێدا لایەنێکی گرینگ لە ستراتیژییەتی تێکست پێك دەهێنێ و دەبێتە دەروازەیەك بۆ چوونە نێو جیهانی هەر تێکستێکی ئەدەبی و، خوێنەر لەوێوە بەرەو ڕەهەندە نادیارەکانی دەق هەنگاو هەڵدەنێت، بۆیە دەگوترێت((ناڤونیشان وەکو ئێکەم کلیلا دەستبەکاربوونێ دهێتە هژمارتن، تاکو برێکا وێ بشێین؛ برەنگەکی سیموتیکی نهێنیێن تێکستێ ڤەکەین)).[١٢]

لێرەوە ناونیاشان بێجگە لە ئەرکی سەرنج ڕاکیشان و ئاماژەکردن بۆ خودی تێکست، خۆیشی وەکو بابەت و وەکو تەوەر لە دوتوێی دەقی ئەدەبیدا بەرجەستە دەبێت و ڕەنگ دەداتەوە، ((بەو پێیەش پێکهاتەی ناونیشان نیشانەکانی سیمۆتیکای زمانە، بۆیە دەبێ لێکۆڵەر خوێندنەوەی تایبەت بۆ نیشانەکان و چۆنیەتی بەکارهێنانیان بکات))،[١٣] تاوەکو لە ڕێگای کردنەوەی ئەو ئاماژو نیشان گەلە بەرەو شیکردنەوەی تێکستەکە هەنگاو هەڵ بگرێت و لە دوا شیکردنەوەشدا دەشێ بگوترێت کە ناونیشان دەبێتە ناسنامەیەك بۆ دەق و ئەو ڕۆڵە بەجێ دەگەیەنێت.[١٤]

لەم سەرەتایەوە کاتێ ئاوڕ لە ڕێکەوەندی(یادگار و هیوا)ی تایتلی تێکستەکە دەدەینەوە، خوێنەر ڕەهەندە شاراوە و پێشبینی کراوەکانی تێکستەکەی بۆ ئاوەڵا دەبێت و دەتوانێت پوختەیەکی چڕوپڕو بە بڕشتی تەواوی دەقەکەی تێدا بدۆزێتەوە. دەبینێ ئەو تایتلە پێکهاتەیەکی زمانی ئیحابەخشەو لە تەك پانتایی دەقەکەدا لە هاوتەریبییەك لە واتاو دەلالەت یەکانگیر دەبێتەوە و بەهۆیەوە بەشێکی دیاری نهێنییەکانی تێکستەکە والا دەبێتەوە.

(یادگار و هیوا) له ئاستی پێکهاتەیی و نیشانەی زمانییەوە دوو وشەی لێکدراوی ئاسایین، واتە لە دوو مۆرفیمی سەربەخۆی سەربەیەك بەشی ئاخاوتن(دوو ناو)پێك هاتووە و لە رێگەی ئامرازێکی لێکدەرەوە بەیەکەوە بەستراونەتەوە. لە رووی پەیوەندی فۆرمەوە هیچ هێمایەکی هاوبەشی لە نێوانیاندا بەدی ناکرێت. کەچی لە رووی پەیوەندی واتاو دەلالەتەوە ئەوا لە دۆخی(بەرامبەری)دان، هەر ئەمەشە سیحری ناونیشانەکەی پێکهێناوە و هەموو رەهەندەکانی ئاستی واتا و دەلالەتی تێکستەکە لە مەوە سەرچاوە هەڵدەگرێت و لە دەوری دوو تەوەری سەرەکی لە وێنەی(دوو بوئرەی دەلالی)کۆ دەبنەوە وبەرامبەر بە یەکتری دەوەستن:

١- یادگارییەکان وەکو بوئرەی دەلالی ژمارە(١)لە پانتایی تێکستەکەدا چەمك و شکل و شێوەیان بەم جۆرە بڵاوبۆتەوە:

ـ لە رابردوودا روویان داوەو زەمانیان بەسەر چووە، لە هەندێ دۆخیشدا تا ئێستا کاریگەری و بەردەوامیان ماوە.

- بیرەوەری رۆژانێکە کە گەردو تام و بۆیەکی رۆمانسیانەیان لێ نیشتووە و تیادا(خۆشی و ناخۆشی، فرمێسك و زەردەخەنە، تاڵ و شیرینی، غەم و شادی، ...) ئاوێتە و هاوئامێزی یەکتری بوون.

- یادکردنەوەیان(زیندووکردنەوەیان)سۆزدارەو چێژ بەخشە.

- لە نەست و بیرو هۆشی مرۆڤدا هەمیشە زیندوون و بە دنیای فەرامۆشی ناسپێردرێن.

- هەرە هەست بزوێنەکانیان، یادەوەری رۆژانی منالی و گەنجی و جوانین.

ـ شێواز و پەیامی گوتاری شیعری(یادگارییەکان) لە تێکستەکەدا لە شێوەی رستەی(خەبەری)دێن و هەواڵ گەڵێك رادەگەیەنن یا بەمانای دروست و واقیعی یا خود بە واتا و مانای مەجازی.[١٥]

ـ یادگارییەکان رایەل و پۆی بەشێکی تێکستەکەیان پێك هێناوە و لەوێنەی جیاجیادا خۆیان نمایش دەکەن و دەردەکەون:

بـــــــێ بابۆت بکەم باسی جـــــوانیم
ڕۆژانـــــــــــی بەرخیم شەوانی شوانـیم (٩)
کۆڕپەی ئازیز بووم شواتکارەی شادی
ژیـــــــــــــــام بە خۆشی هەتا توانیم

******

ژیام سەردەمێ بە کەیف و خۆشی
بەشادی کڕین بەخــــــــــەم فرۆشی (١٠)
تاکـــــــــــــو پێم کرا روومەتم مژی
تاکـــــــــــــو توانیم شەرابم نۆشی

******

ئەو ساکە چوومە ریزی دڵـــداران
پێی وتم سەردار هۆزی هەژاران (١١)
«بـــــــــــێ دابنیشین جەپای دیواران
زنجیری لە گەردن چون گوناهکاران»
******

بـــــــــــێ دابنیشین جەبن چناران
لە چاوی مەستی دیدە خوماران (١٤)
بـــــــــەری بەیان و سەر لە ئێواران
بـــــــــــادەبنۆشین بە یادی جاران
******

بـــــــــێ دابنیشین دیدە پڕ ئەسرین
تۆ بگری بۆ خۆت منیش بۆ شیرین (١٥)
« وا بەهاریش هات کەژوکۆ رەنگین
دڵەی عالەم شاد دڵێ خۆمان خەمگین»

******

لەم وێنانـەدا شـاعیر رووبـەڕووی یادەوەرییـەکانی دەوەسـتێ و ئاوێتـەی ناڵەی دەروون و رەنـگ و بـەزمی سروشتیان دەکات و کەش و هەوایەکی شیعری ئەرخەوانی و دڵکێشیان لێ پێك دەهێنێ.

٢ـ هیـوا و ئـاوات و ئاینـدە بـوئرەی دەلالی ژمـارە(٢) ی تێکسـتەکەیە کـە چـەپکێك واتـاو دەلالـەتی لێ دەخوێندرێتەوە.

- لە ئایندەدا روو دەدەن، یا چاوەڕێ دەکرێ رووبدەن.
- خۆشی و گەشبینی و ئاوات و ئارەزووەکانی پێوەبەندە.
- هۆکارێکە بۆ ژیان و بەردەوامی، مرۆڤ تەمای پێیەتی.

ـ گوتـاری شـیعری، زمـان و شـێوازی گـرێ و رستەی(ئینشـائی) بـە خۆیـەوە دەگرێـت و رسـتەکانی لـە دۆخی(پرسیار و داخوازی و دوعا و هێڤی و مەرج)دا دادەڕێژرێن.(١٦)

بێ، هێزی ئەژنۆم، بینایی چاوم
ئـارامی گیان، جەرگم، هەناوم (٢)
یاخود بە جارێ چارەسەرم کە
یا لە نامەی ژین دەربێنە ناوم
*****

شیرین بەهارە بەهاری شادان

بێ بەهرەن لە ژین گەل نامردان (٤)

جەژن و بەهار و سەیران و خۆشی

گشتی پیرۆزی گەردن ئازادان.

*****

بـــــــێ دابنیشین جەبن داری بەی

نەختێ بنۆشین جە خۆشاوی مـــــــەی (٨)

ئیـــــــــــــــــــــــنجا بزانە کامـــــــیان جوانن

بەی ڕەنگی گەردن، مەی ڕەنگی گونەی

*****

پـــــــــــرشنگی ژینم وە بیناتەوە

کوورەی دەروونم وە گۆناتەوە (٢٢)

((هەستە بێرەلام خۆر وەپاتەوە

دەرمانی دەردم ها وەلاتەوە)).

شاعیر چاوی لە کازیوەو بوومەلێلی بەیانییە، تا خۆری هیواو ئاواتەکانی لەگەل دەرکەوێ و دنیایەکی پڕ لە بەهارو ئازادی و تاوو ساوی بۆ برەخسێنێ. لە رووی گونجانی ریتم و واتاوە، هەردوو بزوێنی درێژ و کشاوی(آ)لە واژەی (یادگـار)دا وەکو دوو کۆڵەگـەی زەمـان، هێمـاو دەلالـەتی ڕۆژانـی دوور و درێـژی ڕابردووی سەر ڕێژ لە تاڵ و شیرینی، لە دەروونی خوێنەردا بەرجەستە دەکات. لە بێـژەی(هیوا)ش دا دەنگـە خشـۆك و کـپ و نەرمـەکانی(ه)، (ی)،(و)، ئـەنجا کرانـەوە بـە(آ)ی کشـاو، هـەموو ئـاوات و چاوەڕوانییەکانی ئایندەی لێ دەخوێندرێتەوە، لێرەدا هارمۆنیا و گونجانی ریتم و واتای واژەو وشەکان یەکێك لە ڕەگـەزەکانی شـیعرییەتی ناونیشـانەکەمان بـۆ ئاشـکرا دەکـات، لـە پـاڵ ئـەو هێمـاو راڤـە سیمانتیکیانەی لە پێشەوە ئاماژەیان بۆ کرا، تا لە کۆتایی تێکستەکەدا پەیامگر دەرك بەوە دەکات کە (یادگار و هیوا)وەکو پێکهاتە و تایتل هەر دوو ڕەهەندی بنیاتی دەقەکەی لە خۆ گرتوە و لە کرۆکی دەقەکەشدا هەڵقولاوە.[١٧]

٢ـ شیعریەتی ئاستی ریتم و ئاواز

أـ ئاواز/

مەبەست لە ئاواز مۆسیقای دەرەوەی هۆنراوەیە کە پابەندی کێشە وەکو ڕەگەزێکی سەرەکی بنیاتی شیعری و هەر ئەویشە کە نەزم ئاهەنگێکی چێژ بەخش و دڵپەسەند لە دەروونی مرۆڤدا بەرپا دەکات.

ئەنجا بەو هۆیەوە ئاوازی هۆنراوە دەبێتـە دیاردەیـەكی دڵكێش كە گیـان بـە بـەر وشـەو دەسـتەواژەكاندا دەكات و ئەوەندەی تر مانا و مەبەستەكانیان بەرجەستە دەكات.(١٨)

لە (یادگار و هیوا)دا سیستەمی یەك كێشی(١٠)بڕگـەیی پێڕەوكـراوە، ئەمـە وەكـو ڕەسـەنایەتییەك لـە دا هێنان و ئاوڕدانەوەیەكیش لە كێشی ڕەنگینی هۆنراوەی فۆلكلۆری كوردی و هونـەرە بـەرز و جوانەكـەی شاعیرانی ناوچەی هەورامانە، كە بەهەول و كۆششی پیرەمێردو گۆران و هاوڕێكانی ڕوو لـە بووژاندنـەوە بـووە.(١٩) هـەروەها وەكـو نـەریتێكی بەرجەسـتە بـووی ئـەو هـەوڵ و هەنگاوانـە دەدرێتـە قەڵـەم لـەو ڕۆژگـارەدا. ئەمـە و هـەر(گۆران) خۆیشی لـە ڕێگـای دەستنیشـانكردنی(پێ)یەكان و(لەنگـەر)ە كانییـەوە، تەكنیكی فۆرم و داڕشتنی ئەم جۆرە هۆنراوەیە دەستنیشان دەكات كە بەم شێوەیە دەبێت:

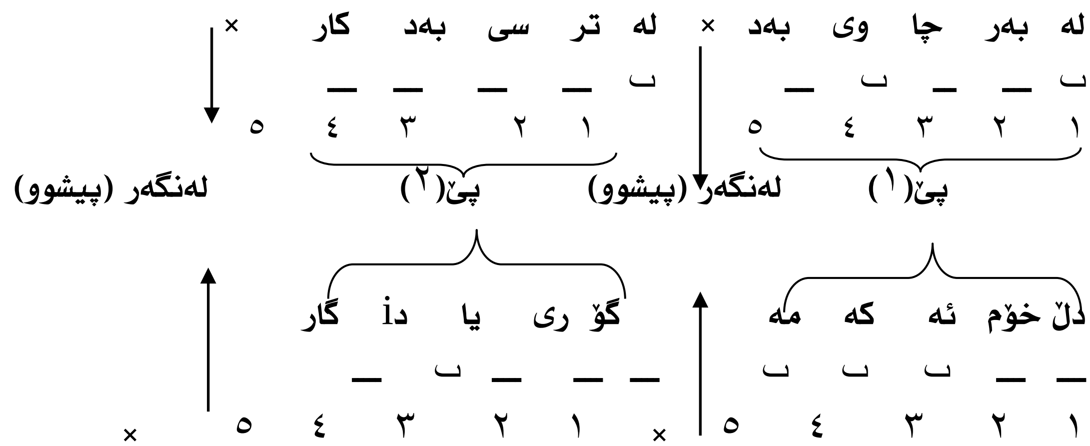

هـەردێڕێك لـە دوو پێی(٥)بڕگـەیی پێـك دێـت بـێ ڕەچاوكردنی كـورتی و درێـژی بڕگاكـانی، لـە هـەر دێڕێكیشدا دوو وەستان هەیە، واتە لە كۆتایی هەر یەكێك لە پێیـەكانی وەسـتان و پیشوو دانێـك دەبێـت، لە ڕێگەی ئەم وەسـتانە ڕێـك و بەردەوامانەشـەوە، كـە هـەم وەسـتانی شـیعرین و هـەم واتـایی، ئـاوازی بـە دەسـتهاتوو دەگاتــە پلەیــەكی بــەرزو بــاڵا. ئــەنجا لــە كــاتی خوێندنــەوە دا بەرەچــاو كردنی(پــێ)و (لەنگەر)ەكانی ئەم كێشە، كە تارادەیـەك درێـژو شـیرین و نەغمـەدارە، جـۆرە ئـاوازێكی جـێگیرو ڕێكخـراو سەرتاپای باڵای تێكستەكە دادەگرێت و لە ڕێگای هـاو ژمـارەیی بڕگەكانیشـەوە یەكێتییـەكی ڕیتمـی دێتـە كایـەوە، لـە شـێوەی ڕیتمێكـی دووبـارە بـوەوەی ڕێكخـراو بـە درێـژایی تێكسـتەكە، كـە خوڵقێنـەرو بـە دیهێنەری ڕەگەزی چێژی شعرییە(٢٠)

لێرەوە جوانكاری وشە و گوزارە و كێشی ئاهەنگدارو نەرم و شیرینی(١٠)بڕگـەیی، بەهەماهـەنگی لەگـەڵ زایەڵـەی سـەرواى دەنگـداری درێژوكشـاو، ئـەنجا كـردە و كۆششـی شـاعیر لـە نـاو وێنـە و واتـاو دەلالـەتی ڕۆمانسیانەدا، كە شێكی دڵگیر و ئیحابەخش و بە هەرمێن لە ناڵە و ئـاواز و ڕیـتم بـە بـاڵای تێكسـتەكەدا دەبرێت، كـە حاڵـەتی دەروونـی شـاعیرمان بـۆ بەرجەسـتە دەكـات و لەوێشـەوە چـەكەرە دەكـات بـۆ نـاخی هەناوو دەروونی پەیامگرەوە:

بێ دابنیشین جەبن هەناران

كۆڕی ببەستین چون مەی گوساران (٧)

باساتێ ناوی له یادا نەبێ
مەرگی جوانان گریەی هەژاران
******

بێ دابنیشین جەبن چناران
له چاوی مەستی دیده خوماران
بەری بەیان و سەر له ئێواران (١٤)
باده بنۆشین بەیادی جاران
******

بێ دابنیشین دووربین له شادی
بمرین به مەردی و گەردن ئازادی
بمرین له ڕێگەی تۆله سەندنا (٢١)
نەك لەسەر جێگا بەنامرادی
******

ئەنجا کەباس بێتە سەر سەرواداری و کاریگەری سیستەمی سەروا لە پەرەپێدانی هارمۆنیای ئاوازەیی تێکستەکەدا، پێویستە لە بەرایی نەخشە ئامارێکی سیستەمی سەروا لە دەنگ و بڕگەو هێشووە دەنگ لە چوارینەکانی (یادگار و هیوا) بخەینە ڕوو، تا پەی بە دیاردەکانی سەرواداری لە تێکستەکەدا بەرین:

بەند	سەروا
.١	آر
.٢	آوم
.٣	آتی
.٤	آدان
.٥	آری
.٦	یان
.٧	آران
.٨	ەی
.٩	آنیم
.١٠	ۆشی
.١١	آران
.١٢	زانا
.١٣	ەنا

بەند	سەروا
.١٤	آران
.١٥	ین
.١٦	آنەوە
.١٧	آران
.١٨	ڵی ـ من
.١٩	ینم
.٢٠	ەم بێ
.٢١	آوی
.٢٢	آتەوە
.٢٣	ێژم
.٢٤	آردی
.٢٥	ێنی
.٢٦	آر

خشتەی سەرواداری لە بەندەکانی تێکستی(یادگار و هیوا)

لەم خشتەیەدا دیاردە گەلێکی هونەری سەرواداری شیعری باری سەرنج و تێبینی خوێنەر بەلای خویاندا ڕادەکێشن کە لێرەدا ئاماژەیان بۆ دەکرێت:

أ ـ شاعیر له تەواوی بەندەکانـدا خۆی لەسـەروای تـاك دەنگـی كۆتـایی بـواردووە، کـە ئەمـە لـە سیسـتەمی سەروای هۆنراوەدا دەشێ بە(ئەزعەفولیئمان) ناو ببرێت.

ب ـ تەنها لە چوار بەنـدی(١٨ و ٢٦) هـەروەها(١٨و ٢٠)دا سـەرواکان دوو دەنگین، و تاڕادەیـەك كـزن، ئەویش بە دوو شێوە مەسەلەی کزی ئاوازەیی لەم بەندانەدا قەرەبوو کراونەتەوە:

١ـ وشەکانی بەر لە وشە سەروا، لە بەندەکانی(٨و٢٦)دا بە پۆلە دەنگی کشاوی(آ، ی، ێ) رازاوەتـەوە، کـە ئەمە ئاوازو سەروای ئەم بەندانەی پڕ رەنگتر کردۆتەوە:

بێ دانیشین جەبن دا ر ی بەی
نەختێ بنۆشین جەخۆشاوی مەی — (٨)
ئینجا بزانە کامـــــــــــــــــیان جوانن
بەی رەنگی گەردن مەی ڕەنگی گۆنەی

******

چاوە وەك لێزمەی بارانی بەهار
دڵۆپی خوێنت بۆ پیا دێتە خوار — (٢٦)
گریان کردەوەی بێ دەسەڵاتە
بێ دەسەڵاتان ئەرزێن لە ژێر بار

٢ـ لـە بەنـدەکانی (١٨ و ٢٠)دا شـاعیر پـەنای بـۆ هونـەری پـاش سـەروا(رەدیف)بردووە، تـا ئەنـدازەی ئاوازەیی دێرەکان بەرەو سەر ببات:

خۆشی لە عاڵەم دوور لە دڵی من
. شەونم بۆ خاران دوور لە گوڵی من — (١٨)
زنجیر پیرۆزی دڵ مـــــــــــردوان بێ
بـــــــــــا ئازاد بژی بیری سڵـی من

******

بادەی مەی دەبا فرمێسکی چەم بێ
(٢٠). خۆراکی مە با هەر دەردوخەم بێ — (٢٠)
دوایی لە خوێنی دوژمن تێر ئەخۆین
هەرچی چۆنێ بێ هەر چەندەکەم بێ

وەکو دەبینـدرێت سوود لـە هاوتـەریبی وەرگیراوە لـە دوا پێـی دێرەکانـدا بـۆ مەبەسـتی زەنگین کردنـی ئاوازەیی دێرەکان.

ح ـ لەوە بەدواوە سـەرواکان هـەرە زۆریـان بوونەتـە هێشووە دەنـگ؛ سـێیی: ١٢بەند؛چـواری: ٨ بەنـدو، کەمێکی پێنجی: ٢بەند.

ئەوەی بەرهەست و مایەی تێڕامانە بزوینە دەنگی درێژو کشاوی(آ)، کە تایبەتمەندییە ئاوازەییەکانی لە شیعری رۆژهەڵاتیدا روون و بەرچاوە، بە چڕییەکی زۆر باڵی بەسەر وشە سەرواکاندا کێشاوە و بەرێژەی ٦١,٥٪ لە بنیات و پێکهاتەی وشە سەرواکاندا بەشداری دەکات و لە هەندێکیشیاندا دووبارە بۆتەوە. ئەنجا ئامادەیی چڕ و بەرچاوی ئەم دەنگە سەروایە لە بەندەکاندا مۆرکێکی لە زایەڵەو ئاوازی کشاوو ئارام و ڕاحەتی بە بەندەکان بەخشیوەو تا ئەو پەڕی دڵگیری و دلنەوازی بردوون و رەنگڕێژی بنەماکانی جوانکاری و شیعرییەتی لە تەون و کروئاکاری تێکستەکەشدا وەبەرهەم هێناوە:

ئەوساکە چوومە ریزی دڵداران
پێی وتم سەردار هۆزی هەژاران (١١)
((بۆ دابنیشین جەپای دیواران
زنجیر لە گەردن چون گوناهکاران))

******

بەهار هاتەوە خۆشی لە یاران
خۆشی لە گوڵشەن خۆشی لە داران (١٧)
خۆشی لە کۆڕی بادە گوساران
خۆشی لە بلبل خۆشی لە خاران

ب/ ریتم:

دەبێژن شیعر زمانی دەروونە، یا دەردی خاوەنی تێکستەکە خۆی گوتەنی((شیعر تەرجومانی دڵە... کە هەموو کەس لە دەمی خوێندنەوەیدا شێوەیەکی دڵی خۆی تیا ئەبینێ...))[٢١]، دیارە لێرەدا مەبەست جوولە و خرپە و ترپەکەیەتی وەکو یاسا و جوولەیەکی رێکی سروشتی، ئەمە رەگەزێکی میکانیکی - فیزیکی دەرەوەیە لە ریتم، کە لەگەڵ رەگەزی دووەمدا، کە جووڵەی ناوەوەیە و - بیرو هەست و ئەندێشە - دەیسەپێنێ و لە شوێنی گونجاوی خۆیدا دایدەنێ.[٢٢] لەمەوە ریتم جوولەی هەستان ونیشتنەوەی سۆزو خرۆشانی دەروون و هەست و عاتیفەی شاعیرە کە دەبێتە داینەمۆی شیعرییەت لە دەقە ئەدەبییەکاندا.

ریتمی شیعری بنچینەکەی(زمانی شیعرییە)، کە لەتەك ریتمی مۆسیقای هۆنراوەدا(کێش و سەروا)، لە پەوەندییەکی گونجان و هارمۆنیادا یەکانگیردەبن و یەك دەگرنەوە و ئاوێزانێ یەکتر دەبن.

لە تێسکتی(یادگار و هیوا)دا رەگەزەکانی ریتمی شیعری لە تێڕوانینێکی زمانەوانی و رەوانبێژیانەدا خۆی لە چەند چەمك و هونەرێکدا نیشان دەدات کە گرینگترینیان ئەمانەیە:

هاوشێوەبوون(دووبارە بوونەوە): لە ڕەخنەی تازەدا وەکو دیاردەیەکی شێوازگەری سەیر دەکرێت، لە هۆنراوەدا بە مەبەستی جەختکردنی واتا و چڕوپڕکردنەوەی پەنای بۆ دەبرێت، لەگەڵ ئەوەشدا رەهەندێکی ئارایشت و جوانکردن بە دەقەکە دەدا، هەر بۆیەش((قورسایی بەکار هێنانەکە دەوەستێتە سەر چۆنیەتی ئاخنینی لە نێو دەقدا نەك چەندێتی، لەو رووەش دەست رەنگینی و لێزانی نووسەر

دەردەکەوێ کە تا چەند ڕەونەقی بە دەقەکە بەخشیوە و لەگەڵ واتادا یەکانگیر بووە و پڕ کاریگەرترین دیاردەی بۆ خوێنەر گواستۆتەوە)).[٢٣]

دووبارە بوونەوەی دەنگ و وشە و پێکهاتە:

أ ـ دووبارە بوونەوە دەنگی:

هۆشی شیعری هەر لە بنەڕەتدا و بە درێژایی مێژووی کاروانی شیعر و هۆنراوە، هۆشێکی ریتماوییە، واتە بارگاوییە بە جوولەی ریتم، شوێنەوارەکانی ریتمی شیعریش لە دەرەتانی ئەو پاتەبوونەوە و هاوشێوەبوونی دەنگییانەوە سەر هەڵدەدات کە لە بنیاتی هەموو دەقێکی شیعری ڕەسەن دا هەیە و جۆرێك لە وێنەی ریتمی تێدا دەدرەوشێتەوە.[٢٤] دووبارەبوونەوەی دەنگی لەسەر ئاستی دێرە شیعردا تێبینی دەکرێت، دیارترین دەرکەوتەی دەنگی هەر دێرە شیعرێکیش بریتییە لە دەنگە سەروا، سەروا سازی خۆی یەکێکە لە بنچینەکانی هۆنراوە و لە ئاستی مۆسیقای دەرەوەدا شیکاری بۆ دەکرێت، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەوا سیستەمی سەروا سازی ئاستێکی دابڕاوە لە ریتم و لەم بوارەدا حسابی بۆ ناکرێت، بەڵکو سوود وەرگرتن و وەبەرهێنانی باش لە بواری کێش و سەروا دا، وەکو سەروای ناوخۆیۆی و گواستنەوەی سەروا بۆ ئاستی هێشووە دەنگ و پیتاندنی بە هەندێ دەنگی تایبەت لایەنی ریمی و جوانکاری و شیعریەتی هۆنراوە بەهێز دەکات.

ئێمە لێرەدا بەمەبەستی ئاشکراکردنی لایەنی ئاوازەیی لە هاوشێوەبوونی دەنگی و پەیوەندی بە واتا و دەلالەتەوە، تەنها ئاوڕ لە دەرکەوتە سەرەکیەکە، بە واتا تەکنیکی سەرواداری و سەروای ناوەوە دەدەینەوە.

ـ هاوشێوەبوون لە سیستەمی سەروای هەردوبەندی(١ و ٢٦ ـ دەستپێك و کۆتایی) تێکستەکەدا هەیەو هەر دوکیان لە سەربنەمای جووتە دەنگی(آ ر)دامەزراون، ئەمە جۆرێکە لە سیستەم و جوانکاری شیعری.

ـــ بەنـدەکانی(٧، ١١، ١٤، ١٧) لەسەرواداریدا هاوشێوەن و هەموویان لەسەر بنەمای پۆلە دەنگی(آر ان)دامەزراون.

ـ لە کۆی(٢٦)بەندی تێکستەکەدا، ڤاولی کشاوی(آ)بۆتە کۆڵەکە و بەشداری لە پێکهاتنی هێشوە دەنگە سەروای(١٨)بەنددا کردووە و لە(٦)بەندیش زیاتر لە جارێك پاتە بۆتەوە، ئەم چڕی هاوشێوەییە ئاوازو دەلالەلی وشە سەرواکانی زیاتر برەو پێداوە.

ـ ڤاوڵە کشاوەکانی دیکە(و ، ی)، بەشدارییەکی چالاکیان نواندووە لە داڕشتنی وشە سەروای(١٧)بەندو کورتە ڤاولی(ە)لە (٥)لە بەندکانا بەدی دەکرێ.

بە کورتی هەرسێ ڤاوڵە درێژە کشاوەکانی(آ ، و، ی)باڵیان بەسەر سیستەمی سەروابەندی لە تێکستەکەدا کێشاوە، کە ئەمەش هەم نیشانەی کاریگەری زاڵی شیعری ناوچەی هەورامانە کە سەرلەبەری تێکستەکەی ڕەنگ کردووە و هەمیش بۆ کەشی ڕۆمانتیکیانەی خەماوی و حەسرەتباری دەروونی شاعیریش دەگەڕێتەوە، کە لە رووی شیعریەت و ستاتیکاو کاریگەرییەوە تێکستەکەی چالاك کردووە. [٢٥]

پێویستە ئەو لایەنەش لە هاوشێوەبوونی دەنگی(فونیمی)نیشان بدەین کە لە ڕێکەوەند و سیاقی دێرو لە تەدێرەکاندا بەدی دەکرێت و جۆرێك لە سەرواى ناوخۆیی پێکهێناوە و لە ئاکامدا بە سوودی باڵابردنی ئاوازو ڕێتمی هۆنراوەکەدا شکاوەتەوە و ئاستی جوانکاری و بنیاتی شیعرییەتی لە بەندەکاندا تۆختر کردۆتەوە، وەك لەم چەند نموونەیەدا بە دیار دەکەوێت:

بێ هێزی ئەژنۆم، بینایی چاوم
ئارامی گیان، جەرگم، هەناوم
یا خود بە جارێ چارەسەر م کە (٢)
یا لە نامەی ژین دەربێتە ناوم
******

ژیان بەلاتی و بێ دەسەلاتی
هیچ درۆی نەبی سەد مەرگەساتی
مرۆ بە دیلی بژی خۆشە یان (٣)
بمرێ بۆ بەرزی خۆی و ولاتی
******

شیرین بەهارە بەهاری شادان
بێ بەهرەن لە ژین گەل نامرادان
جەژن و بەهارو سەیران و خۆشی (٤)
گشتی پیرۆزی گەردن ئازادان
******

بێ دابنیشین جەبن هەناران
کۆڕێ ببەستین چون مەی گوساران
باساتێ ناوی لە یادا نەبێ
مەرگی جوانان گریەی هەژاران (٥)
******

بێ بابۆت بکەم باسی جوانیم
ڕۆژانی بەرخیم شەوانی شوانیم
کۆڕپەی ئازیز بووم شواتکارەی شادی
ژیام بە خۆشی هـــــــــــــــەتا توانیم (٩)

بێ گومان لە زۆر لایەن و گۆشەنیگای دیکەوە دەشێ ئەم دیاردەیە بخرێتە ژێر تیشکی باس و لێ ورد بوونەوە.

ب ـ دووباره بوونەوەی وشە:

وەك لە پێشەوە گوتمان دووبارە بوونەوەی وشە لە رەخنەی نوێدا لە ئەرکی جەختکردنـەوەو دڵنیـایی شاعیر و نووسەرەوە تێدەپەڕێ بۆ چەند بوارو رەهەندی دیکە کە پەیوەسـتن بـە تـەکنیك و جوانکاری و شیعرییەتەوە، شاعیر لە هەوڵی ئەوە دایە دەلالەتەکانی مەبەست و ئیحا لە نیو تێکستەکەیدا چڕبکاتەوە و گـولاّو پـژێنی تـامو بـۆی شـیعرییەتی بکـات، هـەر بـەو نیازەشـەوە وەکـو تێبینـی دەکرێـت، دووبـارە بوونـەوەی وشـە و پێکهاتـە لـە تێکسـتی(یادگار و هیـوا)دا چەشـن و جـۆری فـرەی وەرگرتـوە، لێـرە دا بەخێرایی هەندێ لایەنی بەسەر دەکەینەوە:

بێ، هێزی ئەژنۆم بینایی چاوم
ئارامی گیان، جەرگم، هەناوم
یاخود بە جارێ چارەسەرم کە
یا لە نامەی ژین دەربێنە ناوم
(٢)
******

ژیان بەلاتی و بێ دەسەڵاتی
هیچ درۆی نەبێ سەد مەرگەساتی
مرۆ بە دیلی بژی خۆشە یان
بمرێ بۆ بەرزی خۆی و وڵاتی
(٣)
******

شیرین بەهارە بەهاری شادان
بێ بەهرن لە ژین گەل نامرادان
جەژن و بەهارو سەیران و خۆشی
گشتی پیرۆزی گەردن ئازادان
(٤)

ـ وشـەی(ژین)، لـە چـەند دۆخـی جیـاوازی(ژین، ژیـان، بـژی، ژین)لـەم بەندانـەدا هـاتووە، هـەروەها لـە بەندی(٦)مەژی ـ ژیان، بەندی(٩): ژیام، بەندی (١٠)ژیام، بەندی(٢٤): ژیان، هـاتووە و هاوشـیوەبوونی وشەییە، کە پەیوەندی گەردانکردن(إشتقاقی) کۆیان دەکاتەوە و هـەموویان لـە یـەك چـاوگەوە داکـەتوون، هێمایە بۆ گوڕوتین و تەوژمی زیندەگی مرۆڤ.

ـ لە بەندی(٤)دا وشەی(بەهار)سێ کەرەت دووبـارە بۆتـەوە، ئـەنجا لـە بەنـدەکانی(٥،١٥،١٦،١٧،٢٦) دا وشەکە ئامادەگی هەیە، کە ئەمە هێمای تۆخکردنەوەی دەلالەتی خۆشترین وەرزی ساڵ و تەمەنە.

ـ وشەی(شیرین) لە بەندەکانی(٤، ٥، ١٩، ٢٣، ٢٥) دا چەند بارەبۆتـەوە، لـە ڕێـژەی ناوی(موخاتـەب) و ئاوەڵنـاوی دیـار خـەردا، شـیرین لـە تـەوەری جـێ نیشـینی لـە بـری نـاوی (یار)یان(گـەل و وڵات)، یـا

وەکـو(ڕەمزی ئـازادی و سەربەسـتی) خواسـتراوە و ڕادەی سـەودایی پـا بەنـدبوونی شـاعیرمان بـەم مەسەلانەوە بۆ دەخاتە ڕوو.[٢٦]

ئەوەی تائێرە باسمان لێوەکرد دەچێتە خانەی دووبارە کردنەوەی یـەك فـۆرمی زمانی(وشـەیەك)، کـە بـە هەمان چەمك و واتا بۆ مەبەستی جۆراو جۆر و لە شوێنی جیا جیادا دووبارە بوونەتەوە.[٢٧]

ـ ڕەگەز دۆزی: دووبارە کردنەوەی وشەیە، بە هەمان فۆرم، وەڵی بـە واتـای جیـاواز، ئەمـەیان ڕەگـەزدۆزی تەواوە، کە وشەکان لە فۆرم و هاوشێوەبوونیان تۆزێك جیاوازیان دەبێت، دەبێتە ڕەگـەزدۆزی ناتـەواو، لـە تێکستەکەدا ئاوڕێك لەملایەنە دەدەینەوە:

بەندی(١)؛بەد: بەدکار

ب(٤،٢)؛ بێ : بێ

ب(٣) ؛ لات: سات

ب(٦)؛ ژیان: گیان: زیان

ب (٧)؛ هەناران: هەژاران

ب (٨)؛ بەی: مەی: گۆنەی

ب (٩)؛ جوانیم: شوانیم : توانیم

ب (١٠)؛ خۆشی : فرۆشی: نۆشی

ب (١١)؛ ڕیزی : هۆزی

ب (١٢)؛ ڕەزانا: خەزانا: دزانا

ب (١٥)؛ ڕەنگین: خەمگین

ب (١٦)؛ وەسەیرانەوە: وەحەیرانەوە

ب (١٦)؛ نیگارانەوە: هوزارانەوە

ب (١٧)؛ یاران: داران: خاران

ب (١٨)؛ دڵی من: گوڵی من

ب (٢٠)؛ مەی: مە

ب (٢٠)؛ چەم بێ: خەم بێ: کەم بێ

ب (٢٢)؛ وەبیناتەوە: وەگۆناتەوە

ب (٢٣)؛ بچێژم: بڕێژم: بنێژم

ب (٢٤)؛ سپاردی: ناردی: ساردی

ب (٢٥)؛ شوێنی: بمێنی: شوێنی

ئەولایەنە بەرچاوانەی ڕەگەزدۆزی کە لە بەندەکانا هـاتوون و دەستنیشـانمان کـردوون، زۆرینـەیان ڕەگـەز دۆزی نا تەواو و لە وشە سەرواکاندا بەدی دەکرێن، ئەمەش جۆرێکە لە هونەر و شێوازی شیعری، کـە لـە خزمـەتی هاوسـەنگی دەنگـی و ڕیتمـی سـەرواداری بەندەکاندایـە کـە ئامـانج و نیـازی نووسـەری تیـادا دەردەکـەوێ و بەهایـەك بـە گوتنـەکان و چۆنایەتی هاتنیـان دەدات و کەرەسـەیەکی سوودمەندیشـە بـۆ شیعریەت.[٢٨]

بەشی دووەم

شیعرییەتی ئاستی پێکهاتەیی:

رەخنەی تازە لە یەکەم هەنگاویدا پێ لەسەر بەرهەمی زمانی بوونی هەرتێکستێکی ئەدەبی(شیعری و غەیرە شیعری)دادەگرێت، ئەنجا بە شوێن چۆنیەتی خولقاندنی مانا لە ڕێگای رەهەندەکانی زمان و شێوازو دەربڕینەوەدا دەچێ. بەو پێیە شیعرییەتی زمان و پێکهاتە لە هەر تێکستێکی ئەدەبیدا پەیوەستە بە چۆنیەتی بنیاتنانی زمانێکی تایبەت(لە پێکهاتە و رستەو دەستەواژە) کە لە زمانی ئاسایی و ڕۆژانە(ئۆتۆماتیك) دووربکەوێتەوە، لێرەوە ئەندازەی لادان و پاڵاوتە بوونی زمان دەبێتە بنەمایەکی حاشا هەڵنەگری ڕادەی شیعرییەت و بەرهەمهێنانی لە پانتایی دەق و تێکست دا.

لە (یادگار و هیوا) دا لە پێناو چڕکردنەوەی واتادا، لە پاڵ خەیاڵبازی و وێنەو فانتازیای شیعری، کارکردن لە ناو زماندا بەرچاوە و بۆ ئەم مەبەستە لا لەگەڵێ هونەری شێوازو جۆری دەربڕین کراوەتەوە، لە وێنەی؛ کورت بڕی، بەهەڕمێنبوونی بەشێکی ئاوخاتن(ئاوەڵناو)، ئاوێزانکردنی شێوەزار، دژ یەك و بەرامبەری و هاو واتایی و... تاد.

لەم بەشدا لە هەوڵی نەوەدا دەبین هەندی لایەنی ئاستی پێکهاتەیی تێکستەکە بخەینە روو:

أ ـ شیعرییەت لە دەربڕین و رستەکانی تێکست دا، لە شیعرییەتی وشەکانیدا سەرچاوە دەگرێت، یەکێك لەو بەشانەی ئاوخاوتنیش کە رۆلێکی دڵپەسەندی ئەکتیڤ و بەرچاوی هەیە لە دەقی شیعری لیریکیدا ئاوەڵناوە. ئاوەڵناو جۆرێك لە جوانکاری و شیعرییەت بە تێکست دەبەخشێت و چەندیش ڕادەی لادان و دوورکەوتنەوەی لە ئاخاوتنی ئاسایی رووەو باڵایی بڕوات، بەو ئەندازەیەش بیری پەیامگر بۆ واتایەکی قووڵتر، یان فراوانتر، دەگوازێتەوە و ڕادەی شیعرییەتیش بەرزتر دەبێتەوە، بۆ ئەو مەبەستە با سەیری رۆڵی ئاوەڵناو لە سازاندنی واتا دا لە بەندی(١)بکەین:

(١)

لەبەر چاوی بەد لە ترسی بە دکار
دڵ خۆم ئەکەمە گۆڕی یادگار
بەگریانی وشك بە ناڵەی بێ دەنگ
دێنمە لە رزین تەختی کرد گار

★★★★★★

ـ لەبەر چاوی بەد.......(١)
ـ بەگریانی وشك.....(٢)
ـ بە ناڵەی بێ دەنگ...(٣)

ڕادەی لادان و ناسائایی بوون لە (١)دا زۆر نییە، چونکێ ئەم جۆرە وەسفە(چاوی بەد) لە ئاوخاوتنی ئاسایشدا بەدی دەکرێت، شاعیر وشەی(پیس)ی گۆڕیوەتەوە بە(بەد)بۆ مەبەستی تایبەتی، کە ئەمەش

جۆرە لادانێکە لەسەر تەوەری هەڵبژاردن. وەڵێ لە هەر دوو پێکهاتەی(٢)،(٣)دا لادان گەیوەتە ڕادەیەکی ئاسایی، هەر ئەمەش خوێنەر دووچاری رامان و قوولبوونەوە دەکات لە واتاو ئاماژەکانی پشتەوەی دەربڕینەکان، گریان؛ ئاسایی بە فرمێسکی تەڕو شێدارەوە بەستراوەتەوە، ناڵەش؛ بەبانگ و ئۆف و ئازار، کەچی شاعیر ئەم ڕێورەسمەی تێك شکاندووە و وەسفێکی دیکە(گریان و ناڵە)مان بۆ دەخاتەڕوو لە ڕێگەی دوو ئاوەڵناوی ناگونجاوو نا تەبا، بەڵام کاتێ خوێنەر بۆ دەربازبوون لەو دۆش داماوییە بەرەو دوا بۆ دێرەکانی بەرایی دەگەڕێتەوە:

لەبەر چاوی بەد   لەترسی بەکار

دڵ خۆم ئەکەمە   گۆڕی یادگار

بە گریانی وشك   بە ناڵەی بێ دەنگ

دێنمە لەرزین   تەختی کرد گار

ئەنجا سەری هەوداکەی بۆ دەدۆزێتەوە و گرێ کوێرەکەی بۆ دەبێتەوە، بەمەش لە ئاست داهێنانی شاعیر شاگەشکە دەبێت. لەسەر ئەم ڕێرەوە لە درێژەی بەندەکانی تێکستەکەدا ئاوەڵناوەکان کەڵەکە دەبن و زێتر هەست و سۆزی خوێنەر دەبزوێنن، کەم وایە بەندێکی تێکستەکە دەدۆزینەوە کە ئاوەڵناو وەکو گوڵەمێخ وکانیلە, سۆزبزوێن وگولاوپژێنی نەکردبێت, تەنانەت واهەیە ئاوەڵناوهورژم دێنی وجەستەی بەندەکە داگیردەکات:

بە هارهاتەوە خۆشی لەیاران

خۆشی لەگوڵشەن خۆشی لەداران

خۆشی لەکۆڕی بادە گوساران   (١٧)

خۆشی لەبلبل خۆشی لەخاران

لەمەدا تێرم و تێگەی (خۆشی) ،دەبێتە مۆتیڤێك وچەتری بەزم و شادی بەسەر ناوەکاندا(یاران ، گوڵشەن، داران، بادەگوساران، بلبل، خاران) دا هەڵدەدا. بەو ئەندازەیەی کە(خاران= دڕك و داڵەکان)یش کە بڕێك نا ئاشنایی و دڕدۆنگیشی تێدایە، بە شایی و هەڵپەڕکێ کەوتوون.

لە درێژەی بەندەکاندا زۆرێنەی ئاوەڵناوەکان ڕێژەی ئاوەڵناوی کۆ یاخود ئاوەڵناوی لێکدراوی کۆیان هەیە و زیاترمانای حاڵ دەبەخشن و بەو واتایەی کە بەردەوامیان نییەو کۆتاییان دێ،[29] ئەوە هیچ کە بەخستنە پاڵی(ان)رادەی ئاوازەیی وشە و پێکهاتەکان زیاتر بووە، بەڵام تۆ بڵێی شاعیر لە هێنانەوەی(شادان، گەل نامرادان، گەردن ئازادان، هەژاران، دڵداران، گوناهکاران، مەی گوساران، دڵ مردووان، بێ دەسەڵاتان و... تاد) پێمان بڵێ کە ستەم و بێ دادی حاڵەتێکی راگوزارەو ئەمڕۆ یا سبەی هەر کۆتایی دێ؟ هەر بە شێوەیە دەبینەدرێت کە پەرەسەندنی ئاوەڵناو لە ڕایەل و پۆی تێکستەکەدا بووەتە ماکی داهێنانی سۆزو جوانکاری و شیعرییەت.

ب ـ شیعرییەتی شێوەزار:

(یادگارو هیوا) تێکستێکی چوارینە بەندی لیریکی عاشقانەیە، لە رووی وێنەو زمان و دەربڕینەوە ئاوێزانی شێوەزارو سامانی ئەدەبی رەسەنی کوردەواری دیالێکتی کوردی خوارووی(گۆران)بووە.
ئەم کاریگەری و تێکهاڵاوییە لە چەند روویکەوە بەدی دەکرێت:
ـ لە باری قالب و فۆرمی شیعرییەوە شوێن پێی کێشە هەرە باوەکەی شیعری ناوچەی گۆرانی هەڵگرتووە.
ـ شێوەزاری هەورامان باڵاپۆشی بنیاتی زمان و دارشتنی شیعری تێکستەکە بووە و لە شێوە و شوێنی جیاواز دا خوێنەر بە ئاسانی دەرکی پێ دەکات.
ـ تارمایی شێواز و گیانی شیعری مەزن شاعیرانێکی لیریکی وەکو(بێسارانی ـ مەولەوی)، لە کرو ئاکارو روخساری بەند و چوارینەکانی تێکستەکەدا بە روونی وەبەرچاو دەکەوێ.
ـ شیعری گۆرانی فۆلکلۆری، بە تایبەتی شیعری گورانییەکانی ناوچەی کرماشان، لە چەند شوێندا ئاوێزان و تێهەڵکێشی چوارینەکان کراون و لەشێوی چوارخشتەکی ئاوازە دارو ناسکدا بەندەکانی تێکستەکەیان رازاندۆتەوە.[٣٠]

وەك چۆن لە تێکستەکەدا دوو دێری پاشبەندی چوارینەکانی(١١،١٥،٢٢)، بەنیشانەی وەرگرتن خراونەتە نێو دوو جووت کەوانەوە، بەشێوەیەك کە بە جۆرێك لە کارلێك و یەکڕەنگی و ئاوێتە بوونی نێوان تێکستی(Con text) لە نێوان داهێنانی شاعیر وسامانی مێژوویی کەلەپووری ئەدەبی میللیدا پێکهاتووە.[٣١] وەك دەبینین بەندی(٢٤)یش دوودێری پێشبەندەکەی لە فۆلکلۆر هەڵێنجراوە و دوو دێری شاعیری لەگەڵدا گونجێندراوە: [٣٢]

«ئەوا تۆ ئەڕۆی بە خوام سپاردی
بە خۆم پێم نەکرا دڵەکەم بۆ ناردی (٢٤)
رێی ژیان سەختە بەترس و لەرزە
نابێ بترسی لە گەرمی و ساردی»

بەم ڕەنگە شاعیر نەك هەر لە سامانی بەیت و بەندو گۆرانی فۆلکلۆری کوردی بێ ئاگانەبووە، بەڵکو هونەرمەندانە سوودیشی لێ وەرگرتوون و بیرو هەستی خوێندەوارانی کوردیشی پێ زاخ داوەتەوە و کردوونیشی بە سەرچاوە بۆ سازدانی وێنەو دیمەنی جوان و شیرین و بە سۆز لە تێکستەکەیدا.[٣٣]

ج ـ دژیەك و بەرامبەری:

بەرامبەری یاخود دژیەك هونەرێکی جوانکارییە و کاریگەرییەکی تایبەتی هەیە، ئەو کاریگەرییە لە کۆکردنەوەی ئەو دژانەوە پەیدا دەبێ کە وێنەیەکی زەینی و هونەری پێچەوانە دەسازێنێ و هاوسەنگی دەخاتە نێوان عەقل و وێژدانی خوێنەر و ئەنجا چاکی و جوانییەکەی دەردەکەوێ و لە دژەکەی جوێی دەکاتەوە، ئەنجا ئەم شێوازە هاوسەنگییە بەراورد ـ کارییە کاریگەرییەکی قوول لەسەر هەست و هۆشی خوێنەر بەجێ دێڵێ.[٣٤]

لە دژیەکیدا دوو جۆرە دەبیندرێ:

أ ـ دژیەکی ئەرێنی: کە وشەکان کت مت دژیەك و بەرامبەرن، ئەنجا سەر بە هەر کەرتێکی ئاوخاوتن بن، وەك:

شەو × رۆژ، جوان × ناشیرین

هات × چوو، ژیان × مردن

ب ـ دژیەکی نەرێنی: ئەو بەشەیان دەگرێتەوە کە وشەکان یەك چاوگیان دەبێ ولەرێگە ئامرازی (نەرێ ـ نەفی)یەوە بەرامبەرودژیەك دەوەستن وەکو:

هات × نەهات ، خۆش × ناخۆش

دەنگدار× بێ دەنگ ، باشە× باش نییە

بە ئاوردانەوەیەك لە تێکستەکە فۆرمەکانی بەرامبەری بەم شێوەیە بە دیار دەکەون:

ب٣: بژی× بمری

ب٦: مردن × ژیان، قازانج× زیان

ب٩: رۆژانی× شەوانی

ب١٠: شادی × خەم، کڕین × فرۆشتن

ب١٤: بەیان × ئێوارە

ب ١٥: شاد × خەمگین

ب١٧: خار× گوڵ

ب٢١: ئازاد × نامراد

ب ٢٤: گەرمی× ساردی

لە کری تێکستەکەدا وشە دژەکان جۆرێك لە هاوتەریبی و بەرامبەریان لە پێکهاتەی رستە و بەندەکاندا و، لە ئاکامیشدا لە تێکستەکەدا سازاندووە، کە ئەمەش جۆرێك لە دوانەیی (دوالیزم)لە مێشکی خوێنەر دێنێتە کایەوە و کاریگەری لەسەر دەروونی دەبێ، وێرای کاریگەری لە رووی جوانکارییەوە، کە ئەمەش رێگە خۆشکەرێکە بۆ بنەماکانی شیعریەتی سەر لەبەر تێکست و کرانەوەی بەڕووی خوێنەردا.

د ـ هاو واتایی:

لە هاو واتاییدا وشەکان لە باری فەرهەنگییەوە دەقاودەق هاو واتای یەکتر دەبن، بە واتای بە گوێرەی تیورەکەی یاکۆبسن وشەکان لە سەر تەوەری جێنشینی دەتوانن شوێنی یەکتر بگرنەوە، بەڵام لەهاو واتا ئاسادا وشەکان لە رووی واتاوە لە یەکتر نزیکن لەگەڵ ئەوەیدا فۆرمی جیا جیایان دەبێت، واتە دەچنە نێویەك کێڵگەی واتایەوە (Semantic Field).[٣٥] ئەم دوو چەمکە لە بنەچەدا دیاردەیەکی شێوازگەرییەو وەکو نیشانەیەکیش بۆ دەوڵەمەندی زمان و شێوازی شیعری تێکست حسابی بۆ دەکرێت. لە (یادگارو هیوا) دا، ئەم فۆرمانەی وشە لە زۆربەی بەندەکانا ئامادەن بە شێوەی جۆراو جۆر:

ب[١]: بەد: بەکار ← هاوواتا (هـ.و)

گریان : ناڵە ← هاو واتا ئاسا (هـ.و. ئاسا)

ب[٢]: جەرگ: هەناو ← هـ . و . ئاسا

ب[٣]: لات: بێ دەسەلات ← هـ . و . ئاسا

ب[٤]: بێ بەهرە: نامراد ← هـ . و . ئاسا

جەژن: بەهار: سەیران: خۆشی ← هـ . و . ئاسا

ب[٦]: مەژی: بمرە ← هـ . و . ئاسا

دڵ: گیان ← هـ . و . ئاسا

ب[٧]: دابنیشین: کۆڕێ ببەستین ← هـ . و . ئاسا

ب[٩]: بەرخ: کۆرپە هـ . و . ئاسا

ب[١٠]: کەیف: خۆشی ←

گفت: گۆ ← هـ. و

ب[١٣]: دار: دەوەن ← هـ.و

ب[١٤]: چاو: دیدە / مەست: خومار ← هـ. و

ب[١٥]: کەژ : کۆ ← هـ. و

ب[١٦]: لێ لێ :لۆ لۆ / لەنجە : لار ← هـ. و

ب[١٦ـ ١٧]: هوزار: بلبل

ب[١٩] : زام : برین / هیوا : ئامانج ← هـ. و

ب[٢٠]: بادە : مەی / دەرد: خەم ← هـ. و

ب[٢٣]: جوان : گەنج ← هـ. و

ب[٢٤]: ترس: لەرز ← هـ. و

لە نێوان ئەم دەستە وشە و پێکهاتە زمانیانەدا کە پەیوەندی هاو واتا ئاسایی کۆیان دەکاتەوە، زۆرینەیان لە تێکستەکەدا لە شێوەی دووانە یاخود جووتە وشەی پەیوستدا هاتوون، لە وێنەی:

ـ لاتی و بێ دەسەڵاتی ـ جەژن و بەهار ـ سەیران و خۆشی ـ کەیف و خۆشی ـ گفتوگۆ ـ دارو دەوەن ـ کەژو کۆ ـ لێ لێ و لۆلۆ ـ لەنجەو لار ـ زام و برین ـ بادەومەی ـ دەردوخەم ـ جوانی و گەنجی ـ

ـ ترس و لەرز.

بەشی سێیەم

شیعرییەتی ئاستی دەلالی/

مەبەست لە دەلالەت چەمك و واتا و ناخ و ناوەڕۆکە، مەسەلەکە لە بنەڕەتدا بریتییە لەوەی کە چۆن دەتواندرێت بە هۆی زنجیرەیەك لە دەنگ و قسە و ئاوخاوتن پەیامێك رابگەیەندرێت یا را بگوێزرێت،[٣٦] ئەم ئاستە ئاستێکی فراوان و گشتگیرە و لایەنەکانی ئاستی پێکهاتەیش لە خۆ دەگرێت وەك چۆن لە هونەرەکانی دژیەك و بەرامبەری وهاوواتایی بینیمان، هەروەها مەسەلەی ئاوازو ریتمیش لە زۆر رووەدا بەرەو دەلالەت و واتادەکشێن، بۆیە هەموو ئەمانە هێما و دەلالەتی قووڵی شیعرایەتیان تێدا بەرجەستە دەبێت، لە بەشەکانی پێشوودا بە ئەندازەی پێویست تیشکمان خستە سەر بەشێکی ئەو لایەنانە و لێرەدا لەنگەری بایەخ رووە و چەند بابەت و هونەر و چەمکێکی دیاریکراو دەبەین کە ئەویش بریتی دەبن لە رۆڵی هونەرەکانی تەدویرو هاوتەریبی و وێنە و میتافۆر لە بەرجەستەکردنی واتا و دەلالەتی تێکستەکەدا.

أ. هونەری تەدویر:

تەدویر، لە بنیاتی تێکستی شیعری نوێدا ئەرکێکی گرینگ جێ بەجێ دەکات، بە شێوەیەکی ئەوتۆ کە دەشێت سەرلەبەری دەقێکی شیعری، یا بەشێکی، لە شێوەی رستەیەکی گەورەکراودا بەسەر یەکەوە رێك بخەینەوە، لە پاڵ ئەوەیدا کە تەدوێر وەك هونەرێکی شیعری، هەم ئاستی مۆسیقی تێکست رەنگا و ڕەنگ دەکات، هەم ترپەو ئاهەنگی ریتمی تێکستەکە دەبزوێنێ، هەمیش پەیوەندی ئورگانیکی لە نێوان سۆزو بیرۆکەی پارچە و بەشەکانی تێسکت دا بە شێوەیەکی زیندوو رادەگرێت.[٣٧]

لە تەدویردا مەبەست و فەلسەفەیەکی تایبەتی بەدی دەکرێت، کە ئەویش بەردەوامی و درێژە پێدانی حالەتێکە لە هەڵچوون و سۆز و دەلالەت، وەك وەڵامدانەوەیەك بۆ سروشت و پێداویستییە هونەرییەکانی ئەزموونی شیعری شاعیر، هەوڵ دەدەین سیماکانی هونەری تەدویر لە (یادگار و هیوا)دا لە چەند روویەکەوە نیشان بدەین، دوو بەند بە نموونە وەردەگرین بەم جۆرە:

بێ، هێزی ئەژنۆم بینایی چاوم
ئارامی گیان، جەرگم، هەناوم
یاخود بە جارێ چارەسەرم کە
یا لە نامەی ژین دەربێنە ناوم (٢)

*****

ژیان بەلاتی و بێ دەسەڵاتی
هیچ درۆی نەبێ سەد مەرگەساتی
مرۆ بە دیلی بژی خۆشە یان؟!
بمری بۆ بەرزی خۆی و وڵاتی؟ (٣)

لەسەرەتادا بە مەبەستی یەکالا کردنەوەی هەر یەکێك لە بەندەکان بە شێوەیەکی سەربەخۆ، بە گویرەی(رووکاری سەرەوە) پێویستیمان بەشیکارییەك دەبێت لە ئاستی زمانی و واتاییەوە:

(٢) (بێ ـ تکا دەکەم وەرە ـ ئەی هێزی ئەژنۆو بینایی چاوو ئارامی گیان و هەناو!، یا ئەوەی بە جارێ چارەسەرێکم بۆ بدۆزەرەوە، یا بە یەکجاری گیانم لێ بسێنەرەوە لەم ژیانە پڕ لە دەردو مەینەتییە رزگارم بکە)، (٣) (ژیانێك ـ بەم جۆرە بێ و بەڵێقەوماویی و بێ دەسەڵاتی بێت، راستییەکەی ئەوەیە، مەرگ لێی خۆشترە، مەرگێك سەر بەرزانە بێ و لە پێناوی گەل و وڵاتدا بێت، سەد بار لە ژینێکی پڕ لە دیلی و زەلیلی چاترە).

وەك دەبینین تەنانەت پێویستیمان بە ئامرازێکی پەیوەندی و لێکدەریش نابێت لە وێنەی(چونکە ـ لەبەر ـ ئەوەی ـ بەو هۆیەی...) تا هەر دوو بەندەکە لە رووی زمان و واتاوە یەك بخەین، یا بەیەکە وەیان گرێ بدەینەوە!، چونکێ(ژین)و (ژیان)، چەشنی کلیلە وشە لە هەردوو بەندەکانا، ئەم رۆڵە لێکدەرو پەیوەستەیان پێ سپێردراوە و دەشێ هەر دوو بەند بەسەریەکەوە لێکبدرێت و وەکو یەك پەرەگراف و یەك دەق بخوێندرێتەوە، بێ ئەوەی هەست بە هیچ جۆرە لادانێکی زمانی یاسیمانتیکی بکەین، ئەم رێرەوە واتە یەکێتی بنیاتی سیمانتیکی و دەلالی بێ پچڕان، لە تەك گەشەسەندنی تێکستەکە و بە دوای یەکتردا هاتنی بەندەکان، بەردەوامی هەیە و پەیتا پەتیا شۆڕ دەبێتەوە و پەرە دەسێنێ و، لق و پەل و پۆی جوان و ناسك و تازەش دەردەکات و پەرەسەندنی و واتایی) لێ دەکەوێتەوە، تا ئەوەش هێلی واتاو مەبەستە سەرەکییەکەمان لێ ون نەبێت و نە ئالۆزکێ، ناوە ناوە شاعیر دەمانگێڕێتەوە بۆ هەمان مەبەستی بنەڕەتی و بنکەی واتایی؛ (ژیان):

شیرین بەهارە، بەهاری شادان
بێ بەهرەن لە ژین گەل نامرادان (٤)
جەژن و بەهارو سەیران و خۆشی
گشتی پیرۆزی گەردن ئازادان

واتا پەرە دەستێنێ و فەسلێکی تازە دێتە ناوەوە، کاتی شاعیر بانگهێشتی(شیرینەکەی)دەکات بۆ چێژو نەشئەی رامانێکی شاعیرانە لە وەرزی گەشە و خۆشی (جەژن و بەهارو سەیرانی ناو وڵاتی جوان و رازاوە، لە وەرزی بەهاراو لەتەك ئەو داو لە سایەی ئازادیدا)، ئەمە مۆتیفێکی نوێی واتایە لە پاڵ ئەوانی پێشەوەدا، بەڵام هەر زوو بەهۆی بێ بەشن لە (ژین)مەسەلەی واتای لەگەڵ بەندەکانی پێشوو تردا، وەك لە (٢)، (٣)دا بینیمان، یەك دەخاتەوە لە بەندی دواتردا و دوای ئەوەی(ژیان و شیرین و ئازادی)لە بۆتەیەکدا کۆکرانەوە، مەسەلە لەگەڵ(شیرینا)بەردەوام دەبێت لە تەك ئامانجە پیرۆزەکەدا:[٣٨]

شیرین ئەزانم کە تۆش زامـــــاری
وەك من عەودالی خونچەی بەهاری (٥)
هیوای تۆ یەکە هیوای مــــــــن هەزار
من بێزار نەبم تۆ بـــــــــــــــۆ بێزاری؟

ئەنجا بەم شێوەیە (ژیان، شیرین ، ئازادی)وەکو کارەکتەری سەرەکی لە بەندەکانا دێن وشوێن گۆرکێ دەکەن و بەردەوام دەبن... وەك ئەوەی لە بەندەکانی (٢٣)و(٢٧)دا جارێکی دیکە(شیرین)دێتەوە سەر شانۆو ئەویش بە سۆزو هەڵچوونێکی تازەوە... ئەمە لە دەربارەی بنیاتی سەرەوەی واتایی لە بەندەکانا، خۆ لە واتاو(بنیاتی قوول) یشدا ئەم یەکێتی بابەت و پەیوەندییە زیندووو ئۆرگانیکە هەمیشە لە زنجیرەی چوارینەکانا فام دەکرێت و رەگ دادەکوتێت، بۆیە تا دێت سۆزو کولی خوێنەریش هاوشانی پەرەسەندنی دەقەکە زیاتر هەڵدەکشێت.

شــــــــێوەیەکی دیکــــــــەی بەرچــــــــاوی تــــــــەدویر ئەوەیەکــــــــە لــــــــە دەســــــــتپێکی بەندەکانی(٢،٧،٨،٩،١٢،١٣،١٤،١٥،٢١)دا دەیبینین، بەم شێوەیە:

(٢) بێ هێزی ئەژنۆم بینایی چاوم.

(٧) بێ دابنیشین جەبن هەناران.

(٨) بێ دابنیشین جەبن داری بەی.

(٩) بێ بابوت بکەم باسی جوانیم.

(١١) بێ دانیشین چەپای دیواران.

(١٢) بێ دابنیشین لە نێو ڕەزانا.

(١٣) بێ دابنیشین لە نێو گۆڵشەنا.

(١٤) بێ دابنیشین جەبن چناران.

(١٥) بێ دابنیشین دیدە پڕ ئەسرین.

(١٦) بێ دابنیشین دووربین لە شادی.

لە وشەی دەستپێکی بەندەکانی پێشەوەدا لادانێکی شیعری هەیە، لەسەر تەوەری جێ نیشنی، شاعیر لە بری وشەی(وەرە)، وشەیەکی لە بارو گونجاوی دیکەی وەکو(بێ)ی هەڵبژاردووە(بە حوکمی زەرووورەتی کێش)، ئەنجا ئەمە وەکو سیمایەکی رەفتار زمانی (کەلك وەرگرتن لە شێوەزار) لەسەر لەبەری تێکستەکە پێڕەوی لێ کراوە و وشە و زاراوو رێکەوەندی هەورامی، کە شێوەزارێکی ئاهەنگدار و شیرینە، لە تێکستەکەدا ئاخێندراوە و تا ئەوەی تەونی چنین و شێوازی داڕشتنی زمانی شیعری تێکستەکەی پاراوکردووە.

(بێ) لە رستەکانی دەستپێکی بەندەکاندا، کاری داخوازی رستەیەکی ئینشائییە، لە لایێ بە هۆی خێرایی خوێندنەوە و ئاوازی کێشەکە، لە لایەکی تر بە هۆی هاوسێیەتی لەگەڵ(ڕێژەی رانەبردووی - ئینشائی - چاوگی دانیشین - کە خراوەتە پاڵ جێناوی کەسی یەکەمی کۆ- ین)، بە جارێ سەربەخۆیی خۆی ون کردووە و وەك بەشێکی پێکهاتەی دەستپێکی رستە و بەندەکانی لێ هاتووە:

- بێهیزی ئەژنۆم
- بێدابنیشین

بێبابۆت بکەم

ئەنجا لە زۆرینەی بەندەکاندا فرێزێکی ئاوەلکاری بە دوا دا هاتووە کە لە(ئاوەلکار + ئاوەڵناوی کۆ)، وەك لە پێشەوە گوتمان، رۆڵی دۆخ و حاڵەت دەبەخشێت:

بێدابنیشین +
جەبن هەناران
جەبن داری بەی
جەپای دیواران
لە نێو رەزانا
لە نێو گوڵشەنا
جەبن چناران
دووربین لەشادی

ئەم نەریتە، ئەو بۆچوونەمان لێ وەڕاست دەگێڕێ، کە دەڵێ؛ لەگەڵ ئەوەیدا کە چوارینە بەندەکان هەر یەکە ولە شوێنی خۆیدا کێلگەو رەهەندی واتایی سەربەخۆی خۆیان هەیە، بەڵام بە هۆی هاوشێوەیی رێژە و رووکاری زمانییەوە، بەندەکانی لە کرو بنیاتێکی یەکگرتوو خۆیان نیشان دەدەن و ئەنجا لە رووی واتا و دەلالەتیشەوە بنیاتێکی گێڕانەوەیی درامی بەسەر هەموو بەندەکانا خۆ دەنوێنێ و شاعیر لە سۆنگەی چەند بارە گوتنەوەی(بێ دابنیشین)، ئیلحاحێکی زۆر دەنوێنێ و لە یارو هاوکار و هاوخەمەکەی دەخوازێت کە بێت و لە نزیکەوە تێکەڵاوی خەم و موعاناتەکانی ببێت و گوێ لە ناڵەی دەروونی رابگرێت، تا بەکامی دڵ لەو کەش و هەوا(شادمان و خەمناکە) بگەین کە ئەو تێدا دەسووتێت.[٣٩]

شێوەیەکی دیکەی پەیوەستبوونی واتایی لە رێگەی (تەدویر)ەوە لە بەندەکانی(١٦،١٧،١٨)دا دەدرەوشێتەوە:

بەهار هاتەوەوە سەیرانەوە
وەلێ لێ و لۆلۆ وە حەیرانەوە (١٦)
بە لەنجە و لاری نیگارانەوە

وە دەنگی خۆشی هوزارانەوە

بەهار هاتەوە خۆشی لە یاران
خۆشی لە گوڵشەن خۆشی لە داران (١٧)
خۆشی لە کۆڕی بادە گوساران
خۆشی لە بلبل خۆشی لە خاران

★★★★★★

خۆشی لە عاڵەم دوور لە دڵی من
شەونم بۆ خاران دوور لە گولیٚ من (١٨)
زنجیر پیرۆزی دڵ مـــــــــــــردوان بیٚ
با ئازاد بژی بیری سڵــــــــــــــی من

راپەڵەی پەیوەستی دێڕەکان لە هەر بەندێکدا ئەم شێوەیەی لە خۆ گرتووە:
ـ هەموو رستەکانی بەندی(١٦)پاش بەندی رستەی یەکەمن(بەهار هاتەوە)، واتە هەموو رستەکانی دیکە باس لە چۆنیەتی ئەو بەهارە دەکەن کە هاتۆتەوە یا خود بە ڕێگاوەیە بێتەوە.
ـ هەموو رستەکانی بەندی(١٧)وەڵامدەرەوەی رستەی یەکەمن(بەهار هاتەوە)، واتە هەموو رستەکانی دواتر کاردانەوەی(یاران و داران و بادەگوساران و خاران)ە لە ئاست هاتنەوە بەهاردا.
ـ هەموو رستەکانی بەندی(١٨)، دەربڕینە لە هەست و هەڵوێستی شاعیر لە ئاست(هاتنەوەی بەهار)دا.
ئەمانە سەبارەت بەڕاڤەی یەکێتی و واتا دەلالەتی ئەو بەندانەی تێکستەکەن کە هەمیشە لە دەوری کۆی واتاو فەزای شیعری تێکستەکەدا دەخولێنەوە و لێی دانابڕێن و دوور ناکەونەوە:
ئەنجا ئەگەر بێت و لە رووی بنیاتی زمانییەوە سەیریان بکەین، ئەوا رایەڵەکانی بەیەکەوە گریٚ دراویان بە روونی بەدی دەکەین:

بەهار هاتەوە: وە............
وە .... وە...................... (١٦)
بە ....
وە ....
بەهار هاتەوە: خۆشی.......
خۆشی لە .... خۆشی لە ....
خۆشی لە .... (١٧)
خۆشی لە .... خۆشی لە ....
خۆشی لە .... دوور لە .... من
.... بۆ .... دوور لە .... من (١٨)
بێ ....
با .... من

پێکهاتەکانی(بەهار هاتەوە ـ خۆشی ـ خۆشی لە ، دوور لە) لە پاڵ ئامرازەکانی(وە ـ لە ـ بۆ ـ با) و جێناوەکانی (من)هەموو هاوکار دەبن و وەکو جەرِ و مەنگەنە بەندەکان وێکرِا شەتەك دەدەن.

لێرەدا دووبارە بوونەوەی چەند جارەی فۆرمێکی زمانی لە وێنەی(بەهار هاتەوە)لەسەرەتای بەندەکانی (١٦)و (١٧)، (خۆشی لە)لە دەستپێکی رستەکانی بەندی(١٧) و (١٨)، جگە لە هاوسەنگی وبەرجەستەکردنی واتا، بۆ بەردەوامی پێدان و پێکەوە بەستنەوەیشە هەم لە نێوان دێرەکانی بەندێکداو هەم لە نێوان بەندەکانیشدا.[٤٠]

دیارە ئەمە لە شوێنەکانی دیکەشدا لە تێکستەکە هەر وایە:

ـ شیرین بەهارە ⟵ شیرین ئەزانم ⟵ شیرین هەتاکەی.

ـ بەهارهاتەوە وە سەیرانەوە ⟵ بەهار هاتەوە خۆشی لەیاران.

ب ـ هاوتەریبی:

لەگەڵ ئەوەیدا هزرو بیری نووسەر هەمیشە لە نێو برِگەو بابەتەکانی دەقەکەدا ئامادەیەو، زۆرتریش هێمایە بۆ دیدو جیهانبینی شاعیر سەبارەت بە مەسەلەلەکانی مەرگ و ژیان، بەڵام ئەم رامان و فەلەسەفەیە لە ئەنجامی گەمەیەکی هونەری و ئیستاتیکاییەوە رایی دەکریت کەوا زمان رۆڵێکی کاریگەری تێدا دەگێرِێت.[٤١]

یەکێك لەو گەمە هونەریانە کە لە رِێگەی زمانەوە بە ئەنجام دەگەیەندرێت بریتییە لە هاوتەریبی، هاو تەریبی جۆرێك لە دارِشتنی زمانی یاخود رۆنانی سێنتاکسی هاوشێوەیە کە بە(موازەنە)دەناسرێت و

له پانتایی تێکست دا خۆ دەنوێنێت لە چوار چێوەی هونەری شێوازگەری و، جۆرێك لە تەفاعول لە نێوان زمان و واتاو ئەندێشە و ئاواز لە بنیاتی دەقدا بەرپا دەكات و ئاستی جونكاری و شیعرییەتی رووە و چڕی و بالایی دەبات و پەیامگر هەست و چێژو خۆشییەكی زۆری لێ دەبات.[٤٢] لە تێكستی(یادگارو هیوا)دا رووبەرووی كۆمەڵێك دیاردەی لەم شێوەیە دەبینەوە:

- /بە/ گریانی/ وشك/

/بە/ ناڵەی/ بێ دەنگ/

ئەمانە فرێزی وە سفین لە پێكهاتەی رێزمانیدا وەكو یەكن:

- ئامراز +(دیارخراو + دیار خەر)

لەم دوو فرێزەدا شاعیر ئاشنایەتیمان لەگەڵ یاساكانی زمان لەسەر ئاستی واتاو دەلالەت، تێك دەشكێنێ و لادانێكی گەورە بەرپادەكات، بەهۆی كۆكردنەوەی دوو دژ لە هەركێك لە پێكهاتەی فرێزەكاندا، كە ئەمە لە ئاخاوتنی ئاساییدا لەگەڵ هۆش و مەنتیق نایێتەوە، بەڵام كاتێك بەرەو دوای ئەم فرێزانە دەگەڕێینەوە و لە فەزای بەندەكە رادەمێنین، بە تایبەتی لە دێری سەرەتایدا؛ - لەبەر چاوی بەد، لەترسی بەدكار ئەوسا بۆمان روون دەبێتەوە كە شاعیر نەك هەر كارێكی رەوای كردووە، بەڵكو جونكاری و داهێنانیشی نواندووە كاتێ پەنای بۆ دوو وێنە بردووە كە لە رووی رۆنایی واتایی و چەمكەوە یەكتری رەت دەكەنەوە بەڵام كە لە مەبەستی شاعیر تێ دەگەین، واتاكانمان لەلا بەرجەستە دەبێت و ئیعجاب و ئافەرینیشمان بۆ شاعیر پەرە دەستێنێ، (سەیری پەراوێزی ژمارە(٣٧) بكە).

- /مەژی/ بۆ/ مردن/

/بمرە/ بۆ/ژیان/

فرێزەكان بەر لە(نەرێ)كردنیان خاوەن رۆنانێكی زمانی هاوشێوە و تە با بوون:

/ژیان/ بۆ/ مردن/

/مردن/ بۆ/ ژیان/

چاوگ + ئامراز + چاوگ

مردن و ژیان دوو پرسی ئەزەلی و دوو چەمكی بەرامبەرو دژیەكن، شاعیر هونەر و وەستاكارییەكی تیادا ئەنجامداون، لە رووی بنیاتی قوولی واتادا فرێزی یەكەم لە بنەڕەتدا رۆنانێكی مەنتیقی هەیە(ژیان بۆ مردن ــــ ژیان كۆتایی و ئاكامەكەی مردنە)، هەر چەند رۆنانە رێزمانییەكە لانی كەم لە رۆنانی سەرەوەیدا ناتەباو ناحەزە(ژیان بۆ مردن)، وەلی پراگماتیكی زمان ئەو كێشەیەمان بۆ چارەسەر دەكات و پێمان دەڵێ(كاروانی ژیان كۆتاییەكەی مەرگ و مردنە)، ئەنجا فرێزی دواتر بە هەمان پێودان داڕێژراوە(مردن بۆ ژیان)، بەڵام لەمە دا چی فریامان بكەوێ و ئەمە چۆن لێك دەدرێتەوە، كە ناحەزی و نەگونجان لەروخسارو لە چەمكی پێكهاتەكەدا ئاشكراو روونە، دیارە دەبێ دیسان پەنا بۆ مەبەست و(مەقسەد)ی شاعیر بەرین، كە دەشێ بوترێ(فیداكاری و گیان بەخشی مرۆڤ ـ مردن؛ لە پێناوی بەدیهاتنی

دوا ڕۆژێکی باشتره ـ ژیان)، تا ئێره زۆر له راوێژو دەربڕینی ئاسایی دوور نەكەوتووینەتەوە، بەڵام شاعیر بۆ ئەوەی دەبڕینەکانی زیاتر له ئاخاوتنی ئاسایی دابڕێت و بیانکات بە داڕشتنی شیعری و هاوسەنگی له نێوان ئەم دژو نەیارانە پێك بهێنێ، هاتووە فرێزی یەكەمی لە شێوەی(نەرێ ـ نەفی) داڕشتووە و فرێزی دووەمیش لەسەر ڕێژەی(داخوازی ـ ئیسبات):

ـ مەژی بۆ مردن

ـ بمره بۆ ژیان

بەمەش رێژەیەك لە جیاوازی و لێکچوون بە گوێرەی تیورەکەی یا کۆسین لە نێوانیاندا جێگیربووە، ئەنجا لە درێژەی چەمکی هاوتەریبی ئاوڕ لە چەند بەندێکی دیکەی تێکستەکە دەدەینەوە:

(٧) / بێ/ دابنیشین / جە/ بن/ چناران/

(٨) /بێ/ دابنیشین/ جە / بن/ داری بەی /

(١٢) /بێ/ دابنیشین/ لە / نێو / ڕەزا نا /

(١٣) /بێ/ دابنیشین/ لە / نێو / گوڵشەنا /

(١٤) / بێ / دابنیشین/ جە/ بن / چناران /

کاری داخوازی+ ڕێژەی ئینشائی+ ئامراز + ئاوەلکاری + ناوی کۆ

چاوگ +جێناوی شوێن

کەسی یەکەمی کۆ

پاتە بوونەوەی چەند بارەی هەمان پێکهاتەی ڕێزمانی، لەم چوارینە بەندانەی تێکستەکەدا، تا ڕادەی یەکبوونی گوتارێکی شیعری هاوشێوە لە بەندەکانا بە جیاوازییەکی یەکجار کەم لە بەشی دوایی ڕستەکاندا، ڕەنگدانەوەی پەرۆشی و پێداگری شاعیره لەسەرگەیاندنی پیرۆکەکەی و چڕ کردنەوەی واتاو مەبەستەکانیەتی لە تەك بە بڕشتکردنی مۆسیقای بەندەکان و بەیەکتر گرێدانەوەیان، تا ئەوەی تاڤگەیەکی هارمۆنیا لە یەکێتی دەنگ و ئاوازو واتاو دەلالەت دێنێتەکایەو دەڕژێتە ناخی پەیامگرەوە.

بە دیوێکی دیکەدا بنیاتی دیالۆگ و گفتۆگۆی درامی لە بەشێکی بەندەکانا خۆی دەنوێنێت، گوتاری شیعری ئاراستەی(شیرین)ی شاعیره کاتێك دەڵێ:

(٢)
بێ، هێزی ئەژنۆم، بینایی چاوم
ئارامی گیان، جەرگم، هەناوم
یاخود بە جارێ چارەسەرم کە:
یا لە نامەی ژین دەربێنە ناوم.
*****

(٥)
شیرین، ئەزانم کە تۆش زامداری
وەك من عەوداڵی خونچەی بەهاری

هیوای تۆیەکە هیوای مـــــــــن هەزار

مـــــــــــن بێزار نەبم تۆ بۆ بێزاری؟

وەکو چۆن لە بەندەکانی(٦،٧،٨،٩،١٢،١٣،١٤،١٥،٢٣) هەمان شێوازی دیالۆگو گفتۆگۆ و دانوستاندن بەردەوامی هەیە و شاعیر لەو ڕێگە دڵپەسندەوە بیرو مەبەستەکانی خۆی یەکلایی دەکاتەوە.

بنیاتی گێڕانەوەیی چێرۆك ئامیز لە هەندێ لە بەندەکانا ئامادەیی زۆری هەیە و کراوەتە دەرەتانێك بۆ زیندوو ڕاگرتنی هەست و سۆزو خورپەکانی دڵ و دەروون و شاعیر کەڵکی لێ وەرگرتووە:

بێ ...با بۆت بکەم باسی جوانیم

ڕۆژانی بەرخیم شەوانی شـــــــوانیم (٩)

کۆڕپەی ئازیز بووم شواتکارەی شادی

ژیام بەخۆشی هەتـــــــــــــــــا توانیم.

****

ژیام سەردەمێ بە کەیف و خۆشی

بە شادی کڕین، بەخەم فـــــــرۆشی (١٠)

تاکو پێم کرا روومـــــــــــــــەتم مژی

تاکو توانیم شەرابم نــــــــــــــــۆشی

****

ئەو ساکە چوومە ریزی دڵداران

پێی وتم سەردار هۆزی هەژاران (١١)

«بێ دابنیشین جە پای دیــــــواران

زنجیر لە گەردن چون گونا هکاران»

ج ـ وێنە و میتافۆر:

زمانی شیعری زمانێکی بارگاویە بە واتاو هەست و سۆزو وروژاندن، شاعیر هەر بەوە ناوەستێت، و بە مەبەستی بەرزکردنەوەی ڕادەی کاریگەری وێنەی شیعری دەسازێنی، بنیاتی وێنەی شیعری کە ئەندێشەو داهێنان ڕۆڵی کاریگەری تێدادەگێڕن دەبن بە ڕەگەزێکی بە پیتی شیعرییەت. لەو بارەوە جان کوێن دەڵێت، ((ئەرکی وێنە چڕکردنەوەیە، شیعرییەتیش بریتییە لە چڕکردنەوەی زمان)).[٤٣]

وێنە هەم واتا چڕو پڕ دەکات و هەم هەست و هۆشی خوێنەر دێنێتە جۆش و دەیبزوێنێ، هەمیش هونەرو دەسەڵات و دەستڕەنگینی شاعیر نیشان دەدات لە چۆنییەتی رازاندنەوەو پێشکەشکردنی بیرۆکەکانی بە هۆی ئەو گەمە زمانیانەی کە لە تێکستەکەیدا دەیسازێنێ.

برایم ئەحمەد وەکو پێشەنگێکی مۆدێلی شیعری سەرەتای سییەکان(سەرەتای ژیانی ئەدەبی وەکو ڕۆمانتیکێکی شۆڕشگێڕ دەست پێ ئەکا)[٤٤] و لە تێکستە نۆ بەرەکەیدا(یادگارو هیوا)، ئاوات و ئومێد،

ناڵەی دەروون، هەست و بیرو جیهانبینییە خودیەکانی تێکەڵ بە مەسەلەی شۆڕشگێڕی و ئامانجەکانی خەبات و کوردایەتی ئەو رۆژگارە کردووە، ئەگەر بێت و ئامارێك بۆ وشەکانی دنیای رۆمانسیەت لە تێکستەکەدا بکەین، ئەوا پێویستمان بە فەرهەنگێکی تایبەتی دەبێت. هەر بۆ نموونە بەندی(١)بەسەر دەکەینەوە:

لەبەرچاوی بەد ، لەترسی بەدکار
دڵ خۆم ئەکەمە گۆڕی یادگار (١)
بە گریانی وشک بە ناڵەی بێ دەنگ
دێنمە لەرزین تەختی کردگار

وشە گەلی؛ ترس، گۆڕی یادگار، گریان، ناڵە، لەرزین...

سەربە جیهانی رۆمانسیزمن، لەوەش گرینگتر چۆنیەتی داڕشتن و ریزکردنی وشەکانە کە دەبنە مایەی بەدیهێنەری خودی ئەزموونەکە.[٤٥] شاعیر بە هۆی میتافۆرەکانی(وێنەی خواستن)؛ چاوی بەد، گۆڕی یادگار، گریانی وشك، ناڵەی بێ دەنگ، تەختی کردگار، جلەوی ئەسپی خەیالی تا سنووری زیادەڕۆیی تاوداوە بۆ سازکردنی وێنەیەکی زەینی(دێنمە لە رزین تەختی کردگار)، کە خوێنەر لە خۆیا دەباتە حاڵەتی خرۆشی و سەرسوڕمان.

دیارە شاعیر بایەخێکی بەر چاوی بەسروشت داوە، سروشتی رازاوە و جوانی کوردستانی کردۆتە بەردی بناغەی تێکستەکەی،[٤٦] لەو ژینگە و هەوارە دلگیرو ئاشنایە بە زمانێکی سادەو رەوان و پەتی وێنەکانی پێکهێناوە. ئاوڕ دانەوەیەك لە پاژو بەندەکانی تێکستەکە کۆمەڵی وێنە و خوازەو میتافۆری نەسواوو تازە بابەتمان بۆ ئاشکرا دەبێت، لە نموونەی(گەل نامرادان، مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان، بەی ڕەنگی گەردن، مەی ڕەنگی گۆنەی، شوانکارەی شادی، شادی کڕین، خەم فرۆشی، ماچ دزین، دڵ دزین، خۆشی لەیاران، خۆشی لە داران، ....)، گەڵی جار وێنەکان بەڕستەیەکی دارشتنی شیعری، یا دەستەواژەیەك بە رێگەی یەکێك لە هونەرەکانی وێنەی روو نبێژی(لێکچواندن، خوازە و خواستن)، یا وەسف نیشان دەدرێن: (لە نامەی ژین دەربێنە ناوم، زنجیر لە گەردن چون گوناهکاران، خونچەبکێشین بەرووی خەزانا، زنجیر پیرۆزی دل مردوان بێ، خونچەی جوانی و گەنجی بنێژم، مژدەی ئازادی یارم بۆ دێنێ، گریان کردەوەی بێ دەسەڵاتە، بێ دەسەڵاتان ئەرزێن لە ژێر بار...). وا هەیە لە بەندێکدا وێنەی پاژەکان(لە رستەو دەستەواژەی دێرێك پێکهاتووە)، یەك دەگرنەوە دەبن بە وێنەیەکی لێکدراو، واتا وێنەیەکی گەورە و سەرەکی پێك دەهێنن:

(خۆشی لە عالەم دوور لە دڵی من) ←	**وێنەی تاك**	
(٨) **(شەونم بۆ خاران دوور لە گوڵی من)** ←	**وێنەی تاك**	**وێنەی گەورە(کۆ)**
(زنجیر پیرۆزی دڵ مردووان بێ) ←	**وێنەی تاك**	
(با ئازادی بژی بیری سڵی من) ←	**وێنەی تاك**	

لەم بەندەدا لە هەر دێرێکدا و ێنەیەکی تاك(پاژێك) وێناکراوە و سەرجەمی پاژەکام لە بەندەکەدا بۆ یەکتری دەدوێن و تێکەڵاو دەبن ولە ئاکام دا وێنەی مەبەست و ئایدیای شیعری شاعیر پێك دەهێنن.

کاتێك دەمانەوێ شوێن پێی کارێکتەری سەرەکی لە تێکستەکەدا دا هەڵبگرین، دەبینین لە ئاست گوتاری شیعری خۆی لە (خودی شاعیر ـ من) و یارەکەی (شیرین ـ تۆ) دا دەدۆزێتەوە و رەگەزی دراماتیکی شیعری لە نێوان ئەم دوو کارێکتەرە دایە.

بێ (تۆ) ⟷ دابنیشین (من)....... لە زۆر جێگادا و لە توێژی دووەمی دەلالەتەکاندا کارێکتەری دیکەو سێهەمیش خۆی حەشارداوە، کە بە بێ بوونی ئەو پەنهانە(خونچەی بەهار ـ ئامانج ـ ئازادی) بوون و ژیان و مانەوەی دووانەکەی تر(من و تۆ)مەعنایەکی نامێنێت؛

بەڵێن بێ ئیتر نەتناسم هەتا

مژدەی ئازادی(یارم)بۆ دێنی

دیارە خواست و مرازی بنەڕەتی شاعیر گەیشتن و شاد بوونە بەیارو دڵخوازەکەی(شیرین ـ ئازادی)، هەر لەم پێناوەشدا شاعیر دنیای سروشت دەپێوێت بۆ بنیاتنان و ئارایشت کردنی وێنەکانی، لێرەدا سروشت دەبێتە ئەو ناوەندەی کە هەر سێ لای(شاعیر ـ یار ـ ئازادی) تیادا پێك دەگەیەندرێت، بە واتای گەشتی شاعیر بە ناو دنیای جوانییەکانی سروشت و دیمەنە جۆراو جۆرو هەست بزوێنەکانیدا بۆ گەیشتن بە خواست و نیازو دڵخوازەکەیەتی.[٤٧]

ئه نجام

دوای ئـەوەی شـیکارییەکی شـێوازگەری بنیـاتی دەلالی تێکسـتەکەمان لـە چـەند ئاسـتێکەوە خسـتەڕوو کـە چـاوگەکانی بنـەماکانی شـیعریەتیان لـێ هـەڵقوڵاوە، لێـرەدا پوختـەی ئـەو ئەنجامانـەی کـە باسـەکە پێـی گەیشتووە لە چەند بڕگەیەکدا دەخرێنەڕوو:

١- یادگارو هیوا تێکستکی تەژی لە بنیات و دیاردەی هونەری و شێوازگەری و شیعریەتە، هەر ئەمانەشـە ماکی پایەداری و زیندوویی تێکستەکەیان بە درێژایی ڕۆژگار لەسەر وەستاوە.

٢- ناونیشان لە تێکستەکەدا دیاردەیـەکی هونـەری تـازە بابـەت و سـەرنج ڕاکێشـە، بـە پێـوەری دەقـەکانی ئەدەبی کلاسیکی کوردی، لە شێوەی ئاوێنەیەکی دوو ڕووە کە هەر دوو تەوەری ستراتیژی دەقەکـە تیایـدا ڕەنگی دەواتەوە.

٣- گوتاری شیعری شاعیر لە چەند چاوگ و ئاسـتی جیـا جیـادا، لـە وێنـەی(دەنگ و وشـە و پێکهاتـە) لـە ڕیگەی تێکچڕژان و هاوبەشییەوە، سامانێکی بـە پیـت و بـەپێزیان لـە دەلالـەت و لـە هونـەری شـیعریەت پێکهێناوە.

٤- بە شێوەیەکی بەرچاو سوود لە کەرەستەکانی وەکو زمـان و شـێوەزار، بابەتـەکانی سروشـت و فۆلکلۆر، سـۆزو خوڕپـەی ڕۆمانسـیزمی وەرگـیراوە، بـۆ ئـاواکردن و بنیاتنـانی تـەلاری شـیعری تێکسـتەکە و تەعبیرکردن لە خواست و رازو ئامانجەکانی شاعیر.

پەراوێزەکان:

١ ـ (یادگـارو هیـوا) بـۆ یەکـەمجار و لـە (٢٠)چـوارینەدا، بەناونیشـانی(هیوا و دڵداری)لـە گۆڤاری(هـاوار)ی شـام دا بڵاوبۆتەوە. راستییەکەی ئەوەیە کە ئەم دەقە لەگەڵ ئەوەی بۆ دووەمجارو لـە ژێـر سەرپەرشـتی خـودی دانەرەکـەی لـە (یادگـاری لاوان)دا بڵاوبۆتـەوە زۆر جیـاوازن، هـەم لـە ناونیشـان و هـەم لـە ژمـارە و ، دارشـتن و هۆنینـەوەی خـودی بەندەکان لە هەر دوو تێکستەکەدا، بۆیە بە چاکمان زانی کە دەقەکەی گۆڤاری هاواریش لە کۆتایی ئـەم باسـەدا بخەینـە بەرچاو(تەنیا لە باری رێنووس و هەڵەی چاپەوە)دەستیکاریمان کردووە، تا وەکو خوێنەر خۆی بەراوردێ لە نێـوان هـەر دوو تێکستدا بکات و پەی بە جیاوازی و گۆڕانکارییەکانیش ببات ـ بڕوانە: پاشکۆی ئەم باسە.

٢ـ (یادگـاری لاوان)لـە لایـەن کۆمەڵـەی لاوانـەوە لـە شـێوەی بڵاوکراوەیـەکی سـاڵانە سـاڵی ١٩٣٣ لـە بەغـدا و لـە ژێـر سەرپەرشتی و چاوەدێری خودی برایم ئەحمەدەوە دەرچووە، وەکو پاشان باسی کردووە لە ٧٠٪ بابەتەکانی ئـەو رێکـی خستووە، هەر لەوێشدا تێکستەکە فۆرمی تەواوی خۆی وەرگرتووە.

٣. بۆ ئەم مەسەلەیە سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

ـ برایم ئەحمەد ـ ژیان و بەهرەو داهێنان، ئەحمەد شەریف، سلێمانی، ٢٠٠٢.

ـ برایم ئەحمەد ـ لە کارە زانستی و ئەدەبییەکانی پرۆفیسۆر د. مارف خەزنەدار،عومەر مـەعروف بـەرزنجی، سـلێمانی، ٢٠٠٤.

ـ برایم ئەحمەد ـ دەنگێکی زوڵاڵی شیعری نوێی کوردییە، ئەڤین عبدالقادر مەعروف بەرزنجی، سلێمانی، ٢٠٠٥.

ـ مێژووی ئـەدەبی کـوردی، دکتـۆر مـارف خەنـەدار، بـەرگی حەوتـەم، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی ئـاراس، هـەولێر، ٢٠٠٦.

ـ بـرایم ئەحمـەد ـ ڕۆڵـی لـە بزاڤـی رزگـاریخوزای و ڕوونـاك بـیری گـەلی کـورد دا، ئامـانج حەسـن ئەحمـەد، مەڵبەنـدی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٤ـ أغانی کردستان، معروف خزنەدار، مطبعة أسعد ، بغداد، ١٩٥٦.

٥ـ مقاطع من الذکری و الامل ـ رائعة الاستاذ ابراهیم أحمد، جریدة الاتحاد، العدد/ ٤٦٨في ٢٠٠٢/٤/١٢.

٦ـ کێشەی(چوارین ـ روباعی)، (چوار خشتەکی ـ تربیع)، (چوارینە بەند ـ مربع)، لە رووی فۆرم و کێش و سـەرواوە لـە ئەدەبی کوردیدا هێشتا یەکلایی نەبۆتەوە. جۆرێك لە ئیشکالیەت لە جیاکردنەوەی ئەمانە لە نێـو خۆیانـدا و لـە نێـوان ئەمانە و(دووبەیتی)دا هەرماوە، زۆربەی ئەو ڕاڤە و پێناسانەی کە تا ئێستا دەکرێت لەسـەر بنـەمای ئـەدەبی فارسـی و عەرەبیدا هەڵهێنجراون، لە کاتێکدا ئـەم هونـەرە بـاوەی قـالبی شـیعری لـە ئـەدەبی کوردیـدا پێویسـتی بـە لێکدانـەوەی تایبەت ولێکۆڵینەوەی وردو زاستی هەیە، بۆئەم مەسەلەیە سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

ـ بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا: ١٢٥.

ـ کێشی شیعری کلاسکی کوردی: ٢٨٦.

ـ سەروا: ٢٠٤.

ـ انواع ادبی: ٣١١.

ـ فنون بلاغت و صناعات ادبی: ١٥١.

٧. بەنموونە لە چوارینەکانی خەیام دا، کە ناودارترین و رەسەنترێن جۆری قالبی چوارینەیە لە ئەدەبیاتی کۆندا، هەر چوارینەیەك بیرێکی فەلسەفی یا عیرفانی تەواو و سەربەخۆی هەیە، کە دەکرێت هەر یەکێکیان بە تەنیاو بە دابڕاوی لە وانی دیکە وەربگیریت و لێك بدرێتەوە.

٨ـ ئەوەی پەوەندی بەو فۆرمانەی(چوارین ـ روباعی)یەوە هەیە کە لەسەر کێشی عەرووز هۆنراونەتەوە، ئەوا هەربەندێکی چوارین بە دوودێر(چوار لەت ـ چوار میسراع)حیساب دەکرێت، لێرەوە(چوارین)لە فۆرم و پێناسە دا لەگەڵ(دووبەیتی)یەك دەگرێتەوە تەنها لە کێش دا جیاوازیان دەبێت.

٩. گۆران: ١٦٣.

١٠. سەروا: ٢٠٨.

١١. پێچەوانەی رای هەر یەك لە مامۆستایانی بەڕێزم(د. دلشاد عەلی و د. عەزیز گەردی)، بەندە(چوار خشتەکی ـ تربیع) بەدە تێدەگەم کە دوو شاعیر یا دوو لایەن دەستیان هەبێت لە دارشتنیدا بە گوێرەی سیستەمێکی تایبەتی، وەکو چۆن لە(پێنج خشتەکی ـ تەخمیس)دا پێڕەوی لێ دەکرێت.

تکایە بگەڕێوە بۆ:

ـ بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوریدا: ١٢٥.

ـ سەروا: ١٢٠.

١٢. ستراتیژیا ناڤۆنیشانێ، گۆڤارا پرێز: ١٢٣.

١٣ـ مملكة النص: ١٥.

١٤ـ البدايات في النص الروائي: ٧٠.

١٥. بە گوێرەی بارودۆخ و سیاق، شتی دیکەشی لێ فام دەکرێت:

ـ شتێك یا شوێنەوارێك کە لە دوا کۆچی دوایی کەسێك بەجێ دەمێنێت دەبێتە یا دەوەری(ماکی وەبیرهێنانەوە) بۆ ئەو کەسە:

٭ کاك سەلاحی جوانە مەرگ یادگاری مامۆستا هێمن بوو.

ـ بۆ پێشکەشکردنی دیاری و خەڵات وەك، هێمای دۆستایەتی:

٭ ئەم دیارییەم بۆت هێناوە بۆ یادگاری.

ـ ئەو بەسەرهات و رووداوانەی کەسێك لە دەفتەرێك دا تۆماری دەکات دەبن بە(یادگاری):

ـ شیعرێکی خۆتم بۆ یادگاری بۆ بنووسە.

٭ لە کاتی بەکارهێنانیشی وەکو ناو(یادگار)، ئەوە هێمایە بۆ (باوە یادگار)ی پیری پیرۆزی یارسانەکانی کۆن و هەقەو کاکەییەکانی ئێستا.

بڕوانە:

ـ فرهنگ فارسی، ٤، ٥٢٤١.

١٦. رەوانبێژی: ١٥٧.

١٧. هاتنەناوەوە و پەرەگرتنی وشە گەلێکی لە بابەتی(شیرین، یادگار، هیوا، ڕۆژگار، ... تاد) لەو هەولانەوە داکەوتوون کە لە نێوان ساڵانی(١٩٢٠ ـ ١٩٣٠)دراون بۆ بژارکردن و برە و پێدانی وشە و زاراوەی کوردی پەتی و خۆ بە دوور گرتن لە وشە و زاراوەی بێگانەوە کە لە لایەن نەتەوە پەروەران و رابەرانی نوێکەرەوەی شیعری کوردییەوە دەدران لەو

وێنـەی پیرەمێـرد و گـۆران و ئـەوانی تـر. بـرایم ئەحمـەد جگـە لـە تێكسـتە شـیعرییە نۆبەرەكـەی (یادگـار و هیـوا)، بڵاوكراوەكەی كۆمەڵەی لاوانـی كوردیشـی لـە ساڵی ١٩٣٣ نـاو نـاوە (یادگـاری لاوان)، وەكـو چـۆن گـۆرانیش دیـوانێكی شیعری خۆی بە ناوی(بەهەشت و یادگار)ناو ناوە.

١٨. بنیاتی هەڵبەست: ٨٧.

١٩. گۆران: ١٥٨.

٢٠. شیعرییەتی دەقی چیرۆكی كوردی: ٧٣ ـ ٧٤.

٢١. شاعیرەكانمان: یادگاری لاوان: ٣٣.

٢٢. كێشی شیعری كلاسیكی كوردی: ٧٢.

٢٣. شیعرییەتی دەقی چیرۆكی كوردی: ٧٢.

٢٤ ـ شيعرية القصيدة العربية المعاصرة: ١٦٠.

٢٥. چاوگێڕانێكی خێرا بـە كـۆ بەرهـەمی شـیعری شـاعیرانی ناوچـەی هەورامان(بێسـارانی، مەولـەوی، سـەیدی...) وەكـو نموونە، ئەو راستییە دەسەلمێنن كە پۆڵە دەنگی ڤاوڵـە كشاوەكانی زمـانی كوردی(آ ، و، ی) بـە هاوكـاری هـەردوو دەنگـە كۆنسنانتی(م، ن)، سیمای هەرە باوی سیستەمی سەرواداری لە بەرهەمی شیعری ئەوناوچەیە پێك دەهێنێ، كە ڕەنگیێت ئەمەش لە شیعری میللی و سەرزارەكی و گۆرانی فۆلكلۆرییەوە پەرەی گرتبێت.

٢٦. مێژووی ئەدەبی كوردی، ب٧: ٢٨٦.

٢٧. شیكردنەوە دەقی شیعری لە رووی زمانەوانیەوە: ١٢٣.

٢٨. شیعرییەتی دەقی چیرۆكی كوردی: ١٤٢.

٢٩. خەسار ناسی وشە سازی...، زمانەوان، ژ٣: ٣٤.

٣٠. برایم ئەحمەد دەنگێكی زولالی شیعری نوێی كوردییە: ٦١ـ ٧٢.

٣١ـ علم لغة النص: ٧٦.

٣٢. دارشتنی باوی دێرە فۆلكلۆریەكە بەم جۆرەیە:

ئەوا تۆ ئەڕۆی　　بە خوام سپاردی

بە خۆم پێم نەكرا　　دڵەكەم بۆ ناردی

٣٣. برایم ئەحمەد، دەنگێكی زولالی شیعری نوێی كوردییە: ٧.

٣٤. شیعرییەتی دەقی چیرۆكی كوردی: ١٧٥.

٣٥. زمانناسی و هەندێ بابەتی زمانناسی كوردی: ٣٧.

٣٦. زبانشناسی نوێن: ٢٢١.

٣٧. القصيدة العربية الحديثة: ١٧٦.

٣٨. خواستنی نازناوی(شیرین)وەكو مۆتیڤ و یارو ئەڤینداری شاعیر، هەڵبژاردنێكی واتادارە، لەگەڵ ئەوەی بڕە وپێدان و زەفكردنەوەی وشە و ناوێكی جوان و پـاراوی كوردییـە، مـن وای بـۆ دەچـم كـە ئەمـەش لـە كاریگـەری شـێوازی شـیعری شاعیرانی گۆران بە دوور نییە. بە نموونە پیری شاعیرانی هەورامان(بێسارانی)، لە (١٥)پارچە هۆنراوەی لیریكـی خـۆی دا كــە لــە شــكۆڵەكاندا بە(شــیرینیات)پۆل بەنــدی كــراوە، یارەكــەی خــۆی بە(شــیرین)ناو زەد دەكــات، هــەر بــۆ نموونە(بێسارانی)دەڵێ:

شیرین نیاوه

پەی شفتەی دلان، پرشنگ نیاوه

پەردەی سیامالْ هۆردا دیاوه

چون مانگ نه گۆشەی هەوری سیاوه

هەورەها له (١٥)پارچەی دیکەشدا یارەکەی به (دڵه)نێو زەدکردووه:

دڵه هەزارەن

ئەرسەد زامەتت هەزار هەزارەن

ئەرسەد خەیاڵت شەوان چون خارەن

بێ وەفا ئاخر چەفاش نه کارەن

ئەنجا با له چوارەینەکانی ژمارە(٢٣،٥،٤) هەروەها(٢٥)رابمێنین و ئەنجا بەراوردێك بکەین. بڕوانه:-

- کەشکۆڵه شیعرێکی کوردیی گۆرانی: ١٢١ـ ١٣٩ـ ١٤٦ ـ ١٦٠.

- دیوانی بێسارانی: ٣٥٢ ـ ٣٧٤.

٣٩ـ هێمایه بۆ ئەو دێره هونراوەیەی سالم:

یارم له ئەندەروون هات دەستی رەقیب له دەستا

غەمناك و شادمانم رەحمەت عــــــــــــــــــــــــەزابی هێنا.

له کۆکردنەوەی(غەمناك و شادمان) جۆرێك له دژەڕۆیی و پارادۆکس هەیه، کەوا پێکەوه کۆکردنەوەی دوو دژه له یەك پێکهاتەدا. کەچی له پشتەوەی واتا دژو پێچەوانه رووکەشەکەدا واتایەکی فراوانی شاعیرانه هەیه و له کاتی یەکلایی کردنەوەی تەواوی دێرەکه ئاشکرا دەبێ، له (یادگارو هیوا) شدا هاتووه:

بێ دابنیشین جەبن هــــــــــــەناران

کۆڕی ببەستن چون مەی گوساران

باساتێ ناوی له یادا نــــــــــــــــــــەبێ

مەرگی جوانان گریەی هــــــــــــەژاران

له نێوەی یەکەمی بەندەکە(شادی)و له نیوەی دووەمی دا(خەم)دەخوێندرێتەوه، بەڵام هەر دوولا ئاوێزان دەبن و له فەزایەکی شیعری ناسکدا یەك دەگرتەوه. بڕوانه.

- دیوانی سالم: ٣٥.

٤٠ـ شیکردنەوەی دەقی شیعری له رووی زمانەوانیەوه: ١٢٣.

٤١ـ دەقی ئەدەبی: ٧.

٤٢ـ تحليل النص الادبی:٤٧.

٤٣ـ اللغه العليا: ١٤٥.

٤٤ـ ژانی گەڵ، پێشەکی:٤.

٤٥ـ هەردی و رۆمانتیزمی خود: ١١.

٤٦ـ وێنەی شیعری له رێبازی رۆمانسی کوردیدا: ٤٥.

٤٧ـ الشحنه الديناميكيه: ٣٨.

پاشکۆ

هیوا و دڵداری

بۆ خوێندەوارانی بە نرخی هاوار

((هۆنینەوە فرمێسك وەك ریزکردنی مرواری نییە، بە خوێنی دڵ وێنەی ژیان بگیرێ، جیایە لەگەڵ ئەوەی کە بەمەرەکەبی سوور بنووسرێ، لەکوورەی دڵەوە هاڵاوی غەم بێتە دەرێ، جوێیە لەگەڵ ئەوەی کە لە چیمەنی خەیاڵ چەند گوڵێکی ئاڵی جوانە مەرگ بدزرێ، شنەی سۆزەی بەیان دوورە لە گێژە لووکەی رەشەبا)). لەم دوو سێ دێرە بێ سەروپایە زۆر تر شك نابەم کە(قەسیدەی)، (هیوا و دڵداری)ی (م....)ی هاورێمتانی پێ پێشکەش بکەم، بەڵام لام وایە کە خۆشخوانییەکەی، لە هەزار لاپەڕەی سپاس و ستایشی من، چاکتر خوێندەوارانی هاواری خۆشەویست لە شاعیرەکەی شارەزا ئەکات.

شیعرەکان زۆر جوان ڕێك نەخراون، ناڕێکن، بێ سەرو پێن. بەڵام توخوا ئێوە بڵێن، فرمێسکانی خوێنینی چاو، دڵۆپی شەونمی گوڵ، هەنسکانی بە کوڵی شێوەن، خەوانی خۆشی رابردوو، هیوایانی شیرین، لە مەودوا لەوە جوانتر ریز ئەکرێ؟!. ئەگەر ئەکرێ ئێوە خۆتان لە باتی من و(م....)ی هاورێشیم بیکەن، سەرەڕای چاکە گەڵی سپاسیشتان ئەکەین. لە دواییدا ئەوەندە بزانن کە من چەدەستێکم نییە لە دانان و ریکخستنی ئەم شیعرانەدا، تەنها ئەوەندە هەیە کە(م....) خۆی کوڕێکی زۆر شەرمنە، نووسینەکانی خۆی، دڵۆپانی فرمێسکی، خەندانی زاری، غونچانی هیوای لە منیش ئەشارێتەوە، نەوەکو گاڵتەی پێ بکرێ، بەڵام من ئەم چەند شیعرەیم دەستکەوت و لە قینی ئەو(بۆ)خوێندەوارانی خۆشەویستی هاواری ئەنێرم، ئینجا ئەوانیش یا گاڵتەی پێ ئەکەن وەکو خۆی ئەزانێ، یا ستایشی ئەکەن وەکو من ئەزانم.

(س .....)

(١)

دڵەی زامدارم بۆچی ئەناڵی
بۆ تۆش گێرودەی دووبدەی کاڵی
خوێنینی وەك گۆڵ، ڕەنگین وەکو دڵ
بەرەی شەماڵی تۆش وەك خاکو خول

(٢)

دیدە چۆن لێزمەی بارانی بەهار
ئەشکی خوێنینت پێدا یەتە خوار
گریان کردەوەی بێ دەسەڵاتە

(٣)

دوو بەرگەی کتێب بگرەو بخوێنە
هاورێی دانا بە نەزان مەدوێنە
گەردن ئازاد کە لە کۆتەی دیلی
یا ئازاد بژی یا خود مەمێنە

(٤)

برینی کۆنم کولایەوانێ
بەفری خەیاڵم توایەوانێ
باڵندەی بەختم جێگەی گیر بوو بوو

بێ دەسەڵاتان ئەمرن لە ژێر بار   بە ناڵەی حەزین تەرایەوانێ

(٥)

(١٠)

ژیام سەردەمێ بە کەیف و خۆشی   بێ دابنیشین جەبن چناران

بە شادی کڕین بە غەم فرۆشی   لە چاوی مەستی دیدە خوماران

دڵەی زامارم ئارامی نەگرت   بەری بەیان و سەر لە ئێواران

تاکو لە بادەی عەشقم نەنۆشی   بادە بنۆشین بە یادی جاران

(٦)

(١١)

ئەو ساکە چوومە ریزی دڵداران   بێ دابنیشن دیدە پڕ ئەسرین

بوومە سەرداری هۆزی هەژاران   تۆی هەمدەمی چاک تۆی یاری دێرین

(بیابنیشین جەپای دیواران)   (ئەوا بەهار هات کەژو کۆ رەنگین)

(زنجیرە لە گەردن چون گوناهکاران)   (دڵی عالەم شاد دڵەی خۆم غەمگین)

(٧)

(١٢)

شادی ژیانم وە بیناتەوە   ئەوا بەهار هات بە سەیرانەوە

کوورەی دەروونم وە گۆناتەوە   بە لێ لێ و لۆلۆ بە حەیرانەوە

(شیرین بێرە لام نوور وەپاتەوە)   بەلەنجەو لاری نیگارانەوە

(دەرمانی دەردم هاوەلاتەوە)   بە دەنگی خۆشی هوزارانەوە

(٨)

(١٣)

شیرین هەتاکەی دووری بچێژم   بەهار هاتەوە خۆشی لە یاران

فرمێسکی خوێنین تاکەی برێژم   خۆشی لە درەخت خۆشی لە داران

تاکەی لە گۆشەی دڵی زارمدا   خۆشی لە کۆڕی بادە گوساران

غونچەی گەنجێتی و جوانی بنێژم   خۆشی لە بولبول خۆشی لە خاران

(٩)

(١٤)

بێ دابنیشین لە نێو رەزانا   خۆشی لە مردە خۆشی لە زیندوو

غونچە بکێشین وە رووی خەزانا   لە پیرە مێردان، لە جوانی گاروو

من بە گوڵ دزی تۆ بە دڵ دزین   خۆشی لە چاوان خۆشی لە زاران

هەزار پەل بدەین وە پشت دزانا   خۆشی لە دار و و خۆشی لە پەدروو

(١٥)

(١٨)

خۆشی لە عالەم دوور لە دڵەی من   بێ دابنیشین دوور بین لە شادی
(شەڤنم)بۆ خاران دوور لە گوڵەی من   بمرین بە مەردی و گەردن ئازادی
زنجیر پیرۆزە دل مردووان بێ   بمرین لە ڕێگەی تۆڵە سەندنا
بژی بە مەردی ئاسکە سڵەی من   نەک بە ئەسیری و بە نامرادی

(١٦)

(١٩)

شێوەی شیرین کەلی خوێنینم   نەڕێژین ئەشکی هەر وەکو باران
شیرێکەی لەسەر زامی برینم   بچێژین دەردو داخی هەژاران
یەگانە هیوا و غایە لە ژینم   بنێژین داری شیرین و ئاشتی
ئەوەیە(تۆڵەی)ولات بینم   دلان شاد بکەین بە یادی جاران

(١٧)

(٢٠)

بادەی مە دەبا ئەسرینی چەم بێ   بێ دابنیشین لە نێو گوڵشەنا
خۆراکی مەبا هەر دەردو غەم بێ   لە بن سێبەری دارو دەوەنا
دوایی لە خوێنی دوشمن دەست ئەشۆین   بۆ سەربەخۆی و پێشکەوتنی کورد
هەر چی چۆنێ بێ هەر چەندە کەم بێ   گوفتوگۆ بکەین لە تەک وەتەنا

(م .....)

گۆڤاری هاوار

ژ/١٩، ساڵی (١٧ ـ نیسانی ١٩٣٣، لا(٦ ـ ٧))

ملخص البحث:

البنية الشعرية في قصيدة (يادگار و هيوا)

لإبراهيم أحمد

عرفت بداية ثلاثينيات القرن الماضى، حركة ادبية و ثقافية تجديدية واسعة شملت مجالات تنقية اللغة الكردية، و الابداع في انواع ادبية حديثة من شعر و نثر و اتجاهات نقدية رائدة.
ظهرت في تلك الاونة القصيدة المسماة ب(الذكرى و الامل) للرجل الامعي المبدع الاستاذ (ابراهيم أحمد) الملقب ب(بله)، الى جانب بضعة نتاجات من النثر الفني و النقد الادبي للكاتب نفسه. كان للقصيدة هذه دور ريادى مهم و بارز في دفع الحركة التجديدية للشعر الكردي الى الامام و في ظهور القصيدة الكوردية الحديثة من حيث:
ـ البساطة في اللغة و سلاسة الاسلوب و نقاوه الكلمات و التعابير و تجنب اللغة الشعرية القديمة المعقدة و المزركشة.
ـ انبعاث المدرسة الادبية الحديثة في الشعر الكردي، المسماة بالمدرسة الرومانطيقية و الرومانطيقية الثورية بوجه خاص.
ـ إشاعة استعمال لغة قومية خالصة و نقية في الادب و الشعر والثقافة الكردية بصورة عامة.
ـ إحياء قاموس لغوي أصل و الابتعاد عن المفردات و التعابير الاجنبية الدخيلة و استعمالاتها في النتاجات الادبية و الثقافية.
ـ شيوع القصيدة ذاتها لمالها من خصائص مرتبطة بشكلها الفني الحديث، و مضامينها ذات البعد القومي الثوري، و لمالها من مميزات الايقاع الفني و الاسلوب المبدع و النواحي الجمالية ذات البعد الرومانسي...
كل ذلك لفت انتباه الباحث الى تناول تلك القصيدة و تحقيقها من خلال النسخ المنشورة خلال الاعوام السبعين من عمر القصيدة، و من ثم دراسة و تحليل النواحي الابداعية و الاسس الجمالية التي اضفت ملامح الشعرية الفياضة على القصيدة نفسها من خلال بنياتها الفنية و الادبية.
يتالف البحث أساساً من مقدمة و تمهيد و ثلاثة فصول، تم تناول كل فصل من خلال مباحث و فقرات عديدة و على الشكل الاتي:

ـ مقدمة

ـ المدخل:

أـ القصيدة　　　ب ـ الايطار الفني

ـ الفصل الاول:

١ـ شعرية العنوان

٢ـ شعرية الموسقى والايقاع:

أ ـ الموسقى الشعرية　　ب ـ الايقاع

ـ الفصل الثاني

شعرية المستوى التركيبي

أ ـ شعرية الصفة　　ب ـ شعرية اللهجة المحلية

ح ـ التضاد و التقابل　　د ـ الترادف

ـ الفصل الثالث:
أ ـ التدوير ب ـ التوازى ح ـ الصور الفنية و المجازية
ـ الـهوامش
ـ الملحق
ـ ملخص البحث باللغة العربية.
ـ ملخص البحث باللغة الانطليزية.
ـ المصادر

ABSTRACT

Poetic StrcturesIn" yadgar and Hiwa" of Ibrahm Ahmad The begining of Therties of the last century Withnessed aliterary, cultural and modern comprised serveral Fields such as purification of kardish language innovation in same genres of new literature as poetry and prose and critical trends.

During that time, this Poem "yadgar and Hiwa" of Ibahim Ahmad appeared as well as number of other literary products. This poem participated in:

- purification of Kurdish language.
- Birth of anew school in kurdish literature which resembled Roman ticism and revolutionary romantisim.

- Using an eloqnent national language in literature, poetry, and general Kurdish culture.
- Renovation of an orginal and national wordis dictinary, avoiding using foreign vocabulaies.
- Dess imination the Peom itself due to its properties such its new artistic form, national revolutionary context, rythmical charater, and its aesthetic and romantic views. So, the researcher has analyzed this poem and discriminating the Originality of the poem then stadied its aesthetic, artistic Structure and poetic dicton.

The stady consists in a preface, prelude and three preface, prelude and three chapers. Each chapter comprises anumber of Subjects as following:

- Prelude
- Preface

a. the poem(text)
b. Artistic form

chapter one

1. Poetics of title
2. rhythm and harmony:

a. Rhythm b.Har mony

chapter Two

Potic of Structural constrction.

a. poet of adjctive
b. poet of sub - dialects
c. Oxymorn and contrast.
d. Synonymous

Chapter three

Poetics' of semantic in the text

a. Sample
b. Paralle lism
c. Image and metaphor

- Marlins
- Annex
- Abstract in Arabic
- Abstract in English
- References.

سەرچاوەکان

١ـ کتێب / أ ـ کوردی:

١ـ بەرەو ڕووناکی ـ سەرجەم شیعرەکانی برایم ئەحمەد، ئومێد ئاشنا، سلێمانی، ١٩٩٦.

٢ـ برایم ئەحمەد ـ دەنگێکی زوڵاڵی شیعری نوێی کوردییە، ئەڤین عبدالقادر مەعروف بەرزنجی، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٥.

٣ـ برایم ئەحمەد ـ ژیان و بەرهەم و داهێنان، ئەحمەد شەریف، چاپخانە و کۆمپیوتەری بەردخان، سلێمانی، ٢٠٠٢.

٤- برایم ئەحمەد - کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی، عومەر مەعروف بەرزنجی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
٥- برایم ئەحمەد - لە کارە زانستی و ئەدەبییەکانی پرۆفیسۆر د. مارف خەنەدار، عومەر مەعروف بەرزنجی سلێمانی، ٢٠٠٤.
٦- - برایم ئەحمەد - ڕۆڵی لە بزاڤی ڕزگاریخوزای و ڕووناك بیری گەلی کورد دا، ئامانج حەسن ئەحمەد، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٧- بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوریدا، د.دڵشاد عەلی، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ١٩٩٨.
٨- دەقی ئەدەبی - ئەدگار. چێژ. بەها، د. فواد رەشید، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.
٩- دیوانی بێسارانی، حەکیم مەلا سالح، کتاب مهرگان، سنندج، ١٣٧٥.
١٠- دیوانی سالم، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٢.
١١- رەوانبێژی، بۆ پۆلی دووەمی پەیمانگای مامۆستایان، عەزیز گەردی چاپخانەی أرام، ٢٠٠٥.
١٢- زماننناسی و هەندێ بابەتی زمانناسی کوردی، سەلام ناوخۆش بەکر، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر، ٢٠٠٤.
١٣- ژانی گەل، ئێبراهیم ئەحمەد، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی، ١٩٧٢.
١٤- سەروا، د. عەزیز گەردی، دەزگای ئاراس بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، هەولێر، ١٩٩٩.
١٥- شیعرییەتی دەقی چیرۆکی کوردی، هێمن عومەر خۆشناو، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١٠.
١٦- شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانییەوە، عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا، سپیرێز، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨.
١٧- کەشکۆڵە شیعرێکی کوردیی گۆرانی، ئەنوەری سوڵتانی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠١٠.
١٨- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٩.
١٩- گۆران، نووسین و پەخشان و وەرگێڕاوەکانی، ئومێد ئاشنا، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٢.
٢٠- مێژووی ئەدەبی کوردی، د. مارف خەزنەدار، ب٧، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦.
٢١- وێنەی شیعری لە رێبازی رۆمانسی کوردی دا، عەبدولقادر محەمەد ئەمین، دەزگای و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.
٢٢- هەردی و رۆمانسیزمی خود، کەمال میراودەلی، خەندان بۆ پەخش و وەشاندن، سلێمانی، ٢٠٠٧.

ب/ عەرەبی:

٢٣- أغانی كردستان، معروف خزنەدار، مطبعة إسعد، بغداد، ١٩٥٦.

٢٤ـ البدايات في النص الروائي، صدويق نورالدين، دارا الحوار للنشر و التوزيع، ط١، الاذقية، ١٩٩٤.
٢٥ـ تحليل النص الادبى، محمد عبدالغني المصري و..، ط١ الوراق للنشر و التوزيع، عمان، ٢٠٠٢.
٢٦ـ الشحنة الديناميكية في الابداع الرومانسى، د. نيان نوشيروان فؤاد، ط١، دار سردم للطباعة ،السليمانية، ٢٠٠٦.
٢٧ـ شيعرية القصيدة العربية المعاصرة، د. محمد العياشى كنوني، عالم الكتب الحديث، الاردن، ٢٠١٠.
٢٨ـ علم لغة النص، د. عزة شبل محمد، ط٢، مكتبة الاداب، القاهرة، ٢٠٠٩.
٢٩ـ القصيدة العربية الحديثة، د. محمد صابر عبيد، ط٢، عالم الكتب الحديث، الاردن، ٢٠١٠.
٣٠ـ اللغة العليا، جان كوين، احمد درويش، ط٢،المجلس الاعلى للثقافة، دمشق، ٢٠٠٠.
٣١ـ مملكة النص، محمد سالم سعدالله، ط١، عالم الكتب، الحديث، الاردن، ٢٠٠٧.

ج/ فارسى:

٣٢ـ انواع ادبى، دكتر سيروس شميسا، **چاپ دهم**، انتشارات فردوس، تهران، ١٣٨٣.
٣٣ـ زبانشناسى نوين، نيل اسميت، ديردرى و يلسون، ترجمة، ابو القاسم سهيلى و، مؤسسة انتشاات **آگاه**، تهران، ١٣٧٤.
٣٤ـ **فرهنگ** فاسى ـ دكتر محمد معين، ج٤، مؤسسة انتشارات اميركبير، تهران، ١٣٦٠.
٣٥ـ فنون بلاغت و صناعات ادبى، استاد علامه جلالدين همايى، نشرهما، **چاپ چهارم**، تهران، ١٣٧٧.

٢- گۆڤارو رۆژنامه و بلاوكراوه:

أ ـ كوردى:

٣٤ - گۆڤارا پرێز، وەشانخانەیا سپیرێز، ژمارە(١)، سالا: ٢٠٠٨.
٣٥ـ گۆڤارى رزگارى، ژ(٦)، سالى ١، تەمووز ١٩٦٩.
٣٦ـ زمانەوان، وەرزنامەى زانستى كۆڕى زانستى زمانى كوردى ـ ئێران، ژمارە(٣)، ٢٠٠٧.
٣٧ـ گۆڤارى گەلاوێژ، ژمارە(٩)، سالى -٤، ئەيلوول ١٩٤٣.
٣٨ـ گۆڤارا هاوار، ژمارە(١٩)، ١٧نيسانى ١٩٣٣.
٣٩ـ يادگارى لاوان، چاپخانەى كەرخ، بەغدا، ١٩٣٣.

ب ـ عەرەبى:

٤٠ـ مقاطع من الذكرى و الامل ـ رائعة الاستاذ ابراهيم احمد، جريدة الاتحاد، العدد(٤٦٨)، ٢٠٠٢/٤/١٤.

View publication stats